

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การปฏิบัติตนทางด้านศาสนาของผู้สูงอายุในชนบท เพื่อให้เข้าใจการปฏิบัติตนและแนวคิด ตลอดจนเงื่อนไขปัจจัยที่ทำให้เข้าร่วมของผู้สูงอายุ ที่ได้ปฏิบัติตนทางศาสนาอยู่เนือง ๆ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ในเบื้องต้นดังนี้

1. แนวคิดเรื่องความเชื่อและศาสนาของชาวชนบทล้านนา
2. แนวคิดเกี่ยวกับการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม
3. แนวคิดเรื่องชีวิตวัฒนธรรม
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดเรื่องความเชื่อและศาสนาของชาวชนบทล้านนา

เมื่อกล่าวโดยทั่วไปความเชื่อมีอิทธิพลโดยตรงต่อการแสดงพฤติกรรมของบุคคล เมื่อบุคคลมีความเชื่ออย่างไร ความเชื่อนั้นจะเป็นตัวกำหนดให้บุคคลปฏิบัติตามสิ่งที่ตนเชื่อ เช่น การนับถือศาสนาต่าง ๆ ของศาสนิกแต่ละศาสนา แล้วแสดงออกด้วยการแสดงความเคารพต่อรูปปั้นที่เป็นตัวแทนของศาสนานั้น ๆ บางครั้งความเชื่อนั้นอาจไม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเป็นจริง และการที่บุคคลมีพฤติกรรมที่แตกต่างกันออกไปก็เนื่องมาจากความคิด ประสพการณ์ และความเชื่อของแต่ละบุคคลอันมีอำนาจในการควบคุมตนเองให้ปฏิบัติในลักษณะที่แตกต่างกัน

สมิทธิ์ สระอุบล (2534) ได้ให้ข้อเสนอเกี่ยวกับความเชื่อว่า ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดการกระทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งด้านดีด้านร้าย คนโบราณจึงสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ลูกหลาน ให้สักการะและนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนาและสิ่งมีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น พระภูมิเจ้าที่ ผีปอบ เป็นต้น ความเชื่อทางศาสนายังเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมของแต่ละสังคม เพราะเป็นตัวกำหนดขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง รวมทั้งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมด้วย ทั้งนี้เพราะความเชื่อทางศาสนามักจะระบุถึงความดีและความชั่ว ซึ่งทำ

ให้ศาสนามีลักษณะที่เป็นศีลธรรมและมีบทบาทต่อการกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคมได้ สังคมมนุษย์ทุกแห่งล้วนมีวิถีปฏิบัติอันเกิดจากความเชื่อและได้สืบทอดต่อ ๆ กันมา มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ดังนั้นองค์ประกอบเกี่ยวกับความเชื่อจึงได้แก่ แนวคิดและการปฏิบัติ (พิธีกรรม)

แนวคิดอันหมายถึงสิ่งที่ต้องการคำอธิบายว่าทำสิ่งนั้นไปเพื่ออะไร ตอนต้นของการเกิดแนวคิดมีคำอธิบายได้ แต่เมื่อสืบทอดต่อกันนานเข้าคนรุ่นหลังอาจจะไม่รู้ว่าสิ่งที่ตนทำนั้น ทำไปเพื่ออะไร และการปฏิบัติหรือพิธีกรรมคือผลที่ได้ทำลงไปอันเกิดจากเหตุคือแนวคิด

เมื่อกล่าวถึงความเชื่อทางศาสนาของชาวไทยชนหรือคนเมือง มักจะเป็นแบบผสมความเชื่อดั้งเดิมคือความเชื่อเรื่องผีเข้ากับ ความเชื่อทางศาสนาในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นพราหมณ์ หรือพุทธ ก็ตาม นอกจากนั้น ยังนำพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสม แต่ความเชื่อทางพุทธศาสนาของชาวล้านนาก็ยังมั่นคง พิธีกรรมที่ปฏิบัติโดยทั่วไปจึงเป็นแบบผสมผสานระหว่างผี พุทธและพราหมณ์

แต่เมื่อกล่าวถึงมูลเหตุ ที่ทำให้เกิดความเชื่อ ได้มีการจำแนกไว้ 2 ประการ คือ (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ และนิภาวรรณ วิรัชนิภาวรรณ, 2533, หน้า 26-27)

1. ความกลัวทางกาย เช่น กลัวอุบัติเหตุ กลัวภัยพิบัติ กลัวความยากจน และกลัวความเจ็บไข้ได้ป่วย ความกลัวทางใจ เช่น กลัวความทุกข์ยาก กลัวความผิดหวัง กลัวขาดที่พึ่ง กลัวถูกทอดทิ้ง กลัวผี และกลัวในสิ่งที่ไม่รู้

2. ความต้องการทางกาย เช่น ต้องการร่ำรวย โชคลาภ ต้องการตำแหน่งหน้าที่การงานสูงและต้องการแต่งงานกับคนรัก สำหรับความต้องการทางใจ เช่น ต้องการความมั่นคงปลอดภัย ต้องการให้เป็นที่ยอมรับในสังคม ต้องการเกียรติยศชื่อเสียง ตลอดจนต้องการความสุขความเจริญ

ดังนั้น มูลเหตุที่ทำให้เกิดความเชื่อตามแนวนี้นี้จึงได้แก่ ความกลัวทางกายและใจ และความต้องการทางกายและใจนั่นเอง

นอกจากนี้แล้ว ความเชื่อยังเป็นมูลเหตุให้เกิดศาสนา กล่าวคือ ก่อนที่จะมีศาสนาใด ๆ เกิดขึ้นในโลก มนุษย์ได้มีความเชื่อถือลัทธิต่าง ๆ มาก่อนแล้ว (ณรงค์ เส็งประชา, 2541, หน้า 42) เช่น มีการอ้อนวอนบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อขอพรและขอความคุ้มครอง แต่ไม่มีผู้ใดเป็นศาสดานำออกเผยแผ่ในรูปของศาสนา ต่อมาความเชื่อเหล่านี้ได้ถูกจัดระเบียบและถูกเผยแผ่โดยมนุษย์เป็นกิจลักษณะซึ่งกลายเป็นลัทธิในตอนต้น และศาสนามีปรากฏอย่างสมบูรณ์เมื่อ 26 พุทธศตวรรษที่ล่วงมาแล้ว

ความเชื่อเป็นความรู้อย่างหนึ่งที่เกิดจากการฟังการอ่าน ความเชื่อเป็นการยอมรับตามข้อความที่ได้ยินและได้อ่าน ความเชื่อจะเป็นสิ่งกระตุ้นให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม ความเชื่อจึงเป็นการนำให้คนเชื่อปฏิบัติ หากการนำหรือความเชื่อนั้นเป็นสิ่งไม่ดี ไม่ถูกต้องผู้เชื่อก็จะปฏิบัติไปในทางไม่ดีไม่ถูกต้อง เกิดผลเสียกับผู้เชื่อที่ปฏิบัติตาม หากการนำหรือความเชื่อเป็นสิ่งดี เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ผู้เชื่อก็จะปฏิบัติไปในทางที่ดี เกิดประโยชน์กับผู้อื่น ตามชนบทจะมีความเชื่อเป็นหลักใหญ่ในการที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไป เนื่องจากความไม่มั่นใจทางจิตใจของมนุษย์เอง ซึ่งความเชื่อต่าง ๆ นั้นก็ได้รับการบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในชนบทนั้น ๆ นั้นเอง นับได้ว่าคนไทยถูกอบรมสั่งสอนเรื่องความเชื่อมาโดยตลอดตั้งแต่เริ่มจำความได้ทีเดียว

ส่วนมูลเหตุสำคัญที่ทำให้มนุษย์เรหาที่พึ่งและคิดสร้างสรรค์ลัทธิความเชื่อนั้น ก็เนื่องมาจากปัญหาในการดำเนินชีวิต บางครั้งไม่อาจเอาชนะธรรมชาติได้ หรือบางครั้งเกิดปัญหาสุขภาพอนามัย ความอดอยาก ไม่สามารถช่วยตัวเอง ไม่สามารถแก้ปัญหาได้จึงคิดหาที่พึ่ง แนวคิดเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติเกิดจากความไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ที่พบ เช่น ฝนตกจนน้ำท่วมหรือฝนแล้งจนต้นพืชตาย ไม่เข้าใจว่าเป็นเพราะธรรมชาติ แต่ไปคาดการณ์เอาว่าต้องมีอำนาจบางอย่างมาบันดาลให้เป็นไป จึงหาทางติดต่อเพื่อขอความช่วยเหลือ เช่น ทำพิธีเพื่อขอฝน เพราะมนุษย์โดยทั่วไปมีความกลัวและความอ่อนแอทางจิตใจเป็นมูลเหตุสำคัญ ทำให้เกิดความเชื่อ พระพุทธองค์ทรงทราบเหตุดังกล่าว จึงทรงเตือนไว้ใน เหมมาฆะสนทน์ที่ปิกคาถา ว่า (อ้างใน สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และคนอื่น ๆ, 2538, หน้า 12)

“มนุษย์ทั้งหลายเป็นจำนวนมากถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมถือเอาภูเขาทั้งหลาย บ้างป่าทั้งหลาย บ้าง อารามและต้นไม้ที่เป็นเจดีย์ทั้งหลาย บ้าง ว่าเป็นที่พึ่ง นั้นมิใช่ที่พึ่ง อันเกษม มิใช่ที่พึ่งอันอุดม พวกเขอาศัยสิ่งเหล่านั้นเป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ส่วนผู้ใดถึงพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง มองเห็นอริยสัจทั้ง 4 ด้วยปัญญาอันชอบ... นี้แหละเป็นที่พึ่งอันเกษม เป็นที่พึ่งอันอุดม เขอาศัยสิ่งเหล่านั้นเป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ได้”

ส่วนสิ่งที่ตอกย้ำความเชื่อให้ดำรงตั้งมั่นได้แก่อินทรีทั้ง 6 ของมนุษย์ (มณีพยอมยงค์, 2529, หน้า 1-2) ด้วยว่าสิ่งต่าง ๆ ที่คนเราได้สัมผัสด้วยอินทรีทั้ง 6 คือตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส ร่างกายสัมผัส ใจกระทบอารมณ์ จะเกิดความรู้สึกขึ้น กลายเป็นความทรงจำ จุดเบื้องต้นแห่งนามธรรม เมื่อได้ประพาสปฏิบัติทุกวันจะเป็นการย้ำให้

ความเชื่อฝังแน่นอยู่ในจิตใจจนยากที่จะถ่ายทอดได้ ต่อมาได้เกิดความคิดที่จะสร้างสัญลักษณ์ขึ้น ให้เป็นเครื่องทดแทนสิ่งที่ตนเชื่อถือ จึงสร้างสิ่งที่เป็นรูปธรรมต่าง ๆ ขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่า ความเชื่อตามแนวของ มณี พยอมยงค์ นี้มีอยู่ 2 ประการ คือ

1. ความเชื่อที่เกิดจากความคิด จัดเป็นนามธรรม
2. ความเชื่อที่สร้างสัญลักษณ์ขึ้น จัดเป็นรูปธรรม

นอกจากนั้น มณี พยอมยงค์ ยังกล่าวอีกว่า ความกลัวและความไม่รู้เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อ และความเชื่อก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนา ในสังคมมนุษย์สมัยโบราณ (Primitive Society) แม้ปัจจุบันวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าไปมาก มนุษย์ก็ยังมีพฤติกรรมแสดงออกทางความเชื่อกันอยู่ในชีวิตประจำวัน ดังที่ปรากฏดาษดื่นทั่วไป

ดังนั้น เมื่อมนุษย์มีความเชื่อในสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาก่อน จึงจะพัฒนาก้าวไปสู่ความเจริญด้านอื่น ๆ ดังเช่น ในศาสนาทั่วไปก็ปลูกศรัทธาแก่ศาสนิกของตนโดยวิธีล่อใจต่าง ๆ โดยสร้างสมมติเป็นรูปธรรมหลายสิ่งหลายอย่าง ให้เด็กจดจำและยึดมั่น เป็นทัศนคติที่ฝังอยู่ไม่เสื่อมคลาย แม้ว่าการให้เชื่ออย่างนั้น จะเป็นความมั่งงายไร้เหตุผลและปัญญาก็ตาม ผลที่ศาสนาจารย์ของศาสนานั้น ๆ ต้องการคือ ให้มวลชนที่นับถือศาสนามีความเชื่อเลื่อมใส ฝังใจมั่น ถือมั่น มีความรักภักดีต่อศาสนาของตนเท่านั้น ศรัทธาความเชื่อจึงเป็นสิ่งสำคัญ ประดุจการทำรากตึกอาคาร ต้องตอกเสาเข็ม เทคานด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กอย่างมั่นคง กล่าวคือศรัทธาเป็นเครื่องรองรับสภาวะอย่างอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ เช่น เรื่องเกี่ยวกับความรัก ความเกลียด ความมีเมตตากรุณา หรือการทำใจของตนให้น้อมไปสู่คุณธรรมเบื้องสูงตามลำดับ

รูปแบบความเชื่อทางศาสนา

รูปแบบของความเชื่อและศาสนาโดยทั่วไปนั้น จำแนกได้เป็น 2 ประการคือ (อมรา พงศาพิชญ์, 2537, หน้า 34 สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2530, หน้า 22 และ ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2527, หน้า 20) ศาสนาตามคัมภีร์ ซึ่งเป็นของคนกลุ่มน้อยที่มีการศึกษาสูง และศาสนาแบบชาวบ้าน ซึ่งเป็นการผสมผสานแนวความเชื่อดั้งเดิม ก่อนที่จะมีศาสนาเข้าร่วมกันกับศาสนาที่ตนนับถือในปัจจุบัน กลุ่มนี้นับว่าเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุด

กล่าวเฉพาะกรณีของศาสนาพุทธ ระดับความเข้าใจในพระพุทธศาสนาของคนไทย ก็แบ่งเป็น 2 ระดับเช่นเดียวกับศาสนาอื่น คือ

1. ความเชื่อหรือความเข้าใจทางพุทธศาสนาตามหลักพระคัมภีร์ ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระศาสนา เช่น พระไตรปิฎกและอรรถกถาต่าง ๆ ประชาชนที่ยึดถือและปฏิบัติตามจะปฏิเสธหลักการคำสอนและวิธีปฏิบัติอื่น ๆ ที่มีได้มีอยู่ในพระคัมภีร์ เช่น ปฏิเสธความเชื่อในเรื่องผีสิงเทวดาและไสยศาสตร์ต่าง ๆ หรือไม่ยอมรับความเชื่อและการปฏิบัติที่รับมาหรือปรับปรุงมาจากลัทธิความเชื่อของศาสนาอื่น ประชาชนที่มีความเชื่อดังนี้มีจำนวนน้อยและมีการศึกษาสูงดังกล่าวแล้ว

2. ความเชื่อหรือความเข้าใจทางพุทธศาสนาในระดับชาวบ้าน อันหมายถึงความเชื่อในหลักคำสอนของพุทธศาสนาซึ่งผสมผสานกับลัทธิพราหมณ์และความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์หรือผีสิงเทวดา ทำให้ผู้ที่ยึดถือและปฏิบัติไม่อาจแยกออกได้ว่า ส่วนใดเป็นหลักคำสอนที่มาจากพุทธศาสนาจริงและส่วนใดที่มีไข ความเชื่อในเรื่องผีสิงเทวดานั้น เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งรวมไปถึงการเซ่นไหว้บรรพบุรุษและการเข้าทรงด้วย สำหรับประชาชนที่มีความเชื่อทางพุทธศาสนาในระดับชาวบ้านนี้มีจำนวนมากกว่าแบบแรกต่อไปจะนำเสนอรายละเอียดของพุทธศาสนาทั้งสองแบบเรียงตามลำดับหัวข้อดังนี้

1. พุทธศาสนาตามหลักพระคัมภีร์

ศาสนาพุทธมีถิ่นกำเนิดในอนุทวีปอินเดีย เมื่อศตวรรษที่ 6 ก่อนการเริ่มต้นของคริสต์ศาสนา (ธนู แก้วโอภาส, มปป, หน้า 213) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยังคงมีของอินเดีย เริ่มมีความเคลื่อนไหวและสงสัยในศาสนาของพราหมณ์ ซึ่งเต็มไปด้วยพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ เพราะอิทธิพลในคัมภีร์อาถรรพเวท เมื่อพระพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นแล้ว พระองค์ได้ประกาศหลักธรรมของพุทธศาสนาคัดค้านไม่เห็นด้วยกับคำสอนในคัมภีร์พระเวทของพราหมณ์ ซึ่งศาสนาพุทธมีการกำเนิดขึ้นของศาสดาและหลักปรัชญาดังนี้

1.1. พุทธประวัติ

ชาติกำเนิด พระพุทธเจ้ามีพระนามเดิมว่า "สิทธัตถะ" เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ (ปัจจุบันอยู่ในประเทศเนปาล) พระบิดาและพระมารดาของพระองค์และราชตระกูล ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ อยู่ในวรรณะกษัตริย์ ภายหลังทรงประสูติเมื่อ 80 ปี ก่อนพุทธศักราชได้ 7 วัน พระมารดาก็ถึงแก่กรรม

การศึกษา เมื่อเจริญวัยพอสมควรแล้ว เจ้าชายสิทธัตถะทรงเข้าศึกษา ในสำนักการศึกษาที่ดีที่สุดในสมัยนั้นชื่อสำนัก "วิศวามิตร" ทรงศึกษาศิลปวิทยา 18 ประการจบโดยใช้เวลาไม่นานนัก

อภิเชก เมื่อพระชนมายุ 16 พรรษา ทรงอภิเชกกับเจ้าหญิงโสธรา หรือพิมพา พระธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะ มีพระโอรส 1 พระองค์ พระนามว่า "ราหุล"

ออกผนวช เมื่อพระชนมายุ 29 พรรษา โดยมีให้ครอบครัวทราบ

การประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า นับตั้งแต่เสด็จออกผนวชนาน 6 ปี พระองค์ได้ทรงตรัสรู้หลักสัจธรรมเป็นพระพุทธเจ้า การบรรลุสัมโพธิญาณของเจ้าชายสิทธัตถะสำเร็จได้โดยการเข้าญาณชั้นสูง 3 ชั้นด้วยกันคือ (เล่มเดียวกัน, มปป, หน้า 230)

1. ปฐมญาณ เรียกว่า "บุพเพนิวาสานุสสติญาณ" คือ รู้ระลึกถึงการเกิดแต่หนหลัง

2. ญาณที่ 2 เรียกว่า "จุตูปปาตญาณ" คือ การรู้แจ้งถึงการเวียนว่ายตายเกิดของชีวิต

3. ญาณที่ 3 เรียกว่า "อัสวักขยญาณ" คือ การรู้แจ้งถึงการดับทุกข์ ดับกิเลส ดับอวิชชา ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีอดีตตา พระองค์เข้าถึงนิพพานหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ไม่กลับมาเกิดอีก

จากความจริงข้อนี้ พระพุทธเจ้าจึงประสูติ ตรัสรู้ และนิพพานในวันเดียวกันคือ เจ้าชายสิทธัตถะประสูติเป็นพระพุทธเจ้าเพราะตรัสรู้ญาณ 3 และนิพพานคือหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ไม่กลับมาเกิดอีก ในวันเพ็ญเดือน 6 พุทธศาสนิกชนเรียกวันนี้ว่า "วันวิสาขบูชา"

1.2 คำสอนของพระพุทธเจ้า

ลักษณะเด่นของคำสอนของพระพุทธเจ้าคือ เป็นคำสอนแห่งการวิเคราะห์ (กิริติ บุญเจือ, 2532, หน้า 121) กล่าวคือ ประกอบด้วยการวิเคราะห์ทั้งความเป็นจริงและข้อธรรมได้ดีเยี่ยม เช่น วิเคราะห์ธรรมออกเป็นข้อ ๆ อย่างละเอียดถี่ถ้วนและประสานสัมพันธ์กันเป็นระบบที่แน่นแฟ้น หากจะอธิบายธรรมข้อหนึ่งจะต้องอ้างถึงธรรมข้ออื่นที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ คัมภีร์ที่รวบรวมและบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าเรียกว่า "พระไตรปิฎก" แบ่งเป็น 3 ภาคคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นจุดเด่น

1. หลักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อันหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีเที่ยงแท้ถาวร สภาพที่เรียกว่า "อนิจจัง" คือความไม่เที่ยงแท้ สภาพที่แท้จริงของอนิจจังมีลักษณะเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเรื่อยไป ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ภายนอก หรือ

สภาพทางจิตและทางกายของมนุษย์แต่ละบุคคลตกอยู่ภายใต้กฎของอนิจจังทั้งสิ้น การเวียนว่ายตายเกิดหรือการมีอยู่เป็นทุกข์ โดยเฉพาะทุกข์จากการเจ็บการตายและการไม่สมหวัง สิ่งใดไม่เที่ยง (อนิจจัง) สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา(ไม่มีตัวตนหรือควบคุมไม่ได้)

2. หลักอริยสัจ 4 การค้นพบอริยสัจ 4 ถือได้ว่าเป็นการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า อริสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ทุกข์ คือ ความจริงเรื่องทุกข์ การเปลี่ยนแปลง ความไม่เที่ยงแท้ เป็นสภาพที่ทนไม่ได้ ชันธ 5 เป็นตัวทุกข์ เพราะเป็นอนัตตา

สมุทัย คือ เหตุให้ทุกข์เกิด

นิโรธ คือความดับทุกข์

มรรค คือความจริงในการดับทุกข์ทั้งปวงมี 8 ประการเรียกว่า "อริยมรรค 8"

3. หลักปัจจุสมุปบาท คือการอาศัยซึ่งกันและกันเกิด เป็นกฎแห่งสภาวะต่อเนื่องของชีวิต อธิบายตามความเป็นจริงในอริยสัจ 4 มีความเกี่ยวพันกันเป็นลูกโซ่

4. หลักอริยมรรคมงคล 8 เพื่อการดับทุกข์ดับกิเลสทั้งมวล

5. หลักนิพพานคือ จุดมุ่งหมายสำคัญสูงสุดของการปฏิบัติอริยมรรค 8 นิพพานคือสภาวะหนึ่งซึ่งจะเข้าถึงได้เมื่อหมดอกุศลกรรมทั้งปวง

6. หลักแห่งการตัดสินใจเชื่อ เมื่อเกิดความเคลือบแคลงสงสัย ในสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมา เกิดความลังเลใจไม่รู้จักจะเชื่อสิ่งใดเพราะล้วนแต่น่าเชื่อทั้งนั้น พระพุทธเจ้าทรงแนะวิธีปฏิบัติไว้ใน กาลามสูตร ว่า (อ้างใน สุเมธ เมธาวิทย์กุล, 2532, หน้า 54)

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตาม ๆ กันมา

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา

อย่าปลงใจเชื่อด้วยคำเล่าลือ

อย่าปลงใจเชื่อด้วยอ้างว่ามีในตำรา

อย่าปลงใจเชื่อเพราะเห็นว่าถูกตามหลักตรรกะ

อย่าปลงใจเชื่อเพราะอนุমানเอา

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการไตร่ตรองตามอาการที่ปรากฏ

อย่าปลงใจเชื่อเพราะเห็นว่าตรงกับทฤษฎีที่ยอมรับกันแล้ว

อย่าปลงใจเชื่อเพราะเห็นว่ามันน่าจะเป็นไปได้
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา
 ต่อเมื่อใดก็ตาม ที่เราได้รู้ ได้เข้าใจด้วยตนเอง จึงเชื่อได้

2. พุทธศาสนาระดับชาวบ้าน

พุทธศาสนาระดับนี้ได้แก่การผสมผสานแนวความคิด 3 กระแสคือ แนวคิดทางศาสนาพุทธ แนวคิดทางศาสนาพราหมณ์ และแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องผี เข้าด้วยกัน ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านในชนบท จะมีแนวความคิดทั้งสามนี้ผสมผสาน กันไปอย่างแยกไม่ออก กระแสแรกถึงแม้จะเป็นพุทธแต่ก็เน้นในเรื่องทางโลก เช่น เรื่องบาป บุญ และเรื่องที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวชนบท เช่น เรื่องนรก สวรรค์ ศาสนา พราหมณ์จะเน้นในเรื่องของพิธีกรรมและความศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ รายละเอียดของแนวคิดทั้ง สามกระแสมีดังต่อไปนี้

2.1. ความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์

นรกและสวรรค์เป็นสิ่งตรงกันข้ามกัน เช่นเดียวกับชั่วกับดี ดำกับขาว ชาวชนบทโดยทั่วไปจะเข้าใจเรื่องเหล่านี้มาก เพราะต่างก็ได้รับการพร่ำสอนอยู่เสมอว่า หากใครทำชั่วต้องตกนรก และในทางตรงกันข้ามหากใครทำดีต้องขึ้นสวรรค์ แม้ในปัจจุบันนี้ กระบวนการสั่งสอนลูกหลานให้ทำความดีก็มักจะปรากฏว่า เอนกมาขู่เอาสวรรค์มาล่อ ให้ลูกหลานกลัวและพอใจ เรื่องนรกสวรรค์นี้มีนักปราชญ์ทางศาสนาให้คำอธิบายไว้ต่าง ๆ กัน แต่สรุปแล้วคงปรากฏเป็น 2 แนวทางคือ

1. นรก สวรรค์ในชาติหน้าภายหลังจากการตาย
2. นรก สวรรค์ในชาตินี้ซึ่งหมายถึงความทุกข์และความสุข

พระธรรมปิฎก (2538, หน้า 112-113) ได้ให้แนวคิด เรื่องนรก สวรรค์ตามคติทางพระพุทธศาสนาว่า "พระพุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องนรกสวรรค์ไว้เป็น 3 ระดับคือ

1. นรกสวรรค์ภายหลังการตาย คือหลังจากชาตินี้ตายไปแล้ว ก็จะไปรับโทษหรือรับผลกรรมในทางที่ดีและหรือไม่ดี ถ้ารับผลกรรมดีถือว่าไปสวรรค์ ถ้ารับผลกรรมชั่วก็ไปเกิดในนรก นรกสวรรค์หลังจากตายนี้ มักจะมีในรูปเอ่ยถึง ไม่ค่อยมีคำบรรยาย เรื่องแบบนี้ปรากฏทั่วไปในพระไตรปิฎก เช่น ในแง่สวรรค์จะบอกว่า "เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ ภายแตก ก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์" หมายความว่า เมื่อแตกกายทำลายขันธ์ล่วงลับไปแล้ว

ก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ฝ่ายนรกก็นอกว่า “เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ก็จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก” ซึ่งหมายความว่าตรงกันข้าม

2. นรกสวรรค์อยู่ที่ใจ ดังที่พูดกันว่า “สวรรค์ในอก นรกในใจ” เป็นเรื่องที่มีในชาตินี้ นรกสวรรค์แม้ในชาติหน้าก็สืบไปจากที่มีในชาตินี้ เพราะมันอยู่ในสภาพจิต ภูมิของจิต และขั้นของจิต ตลอดจนระดับของจิต จิตของเราไปอยู่ในระดับไหน เมื่อถึงเวลาตาย ถ้าระดับจิตเป็นนรกก็นรก ถ้าระดับจิตเป็นสวรรค์ก็ไปสวรรค์ ซึ่งเมื่อว่าโดยหลักทั่วไปแล้ว ในการดำเนินชีวิตประจำวันซึ่งเป็นระยะเวลายาวนานหลาย ๆ ปี ระดับจิตของเราอยู่แค่ไหนเวลาตายมันก็อยู่ในระดับนั้น ส่วนในกรณียกเว้น ถ้าเวลาตายนึกถึงอารมณ์ที่ดี เช่น ทำกรรมชั่วมามาก แต่เวลาตายนึกถึงแต่สิ่งที่ดี ก็ไปเกิดในที่ที่ดีได้ และในทางตรงกันข้ามหมายความว่า มนุษย์พร้อมจะไปนรกและสวรรค์ได้ตั้งแต่ปัจจุบัน ในขณะที่ยังไม่ได้ตาย

3. นรกสวรรค์ในแต่ละขณะจิต ได้แก่ การที่เรารุ่งแต่งสร้างนรกสวรรค์ของเราเองตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน คือว่าตามหลักพุทธศาสนาแล้ว คนที่ยังไม่รู้ อริยสัจ 4 ยังไม่แทงตลอดสัจธรรม ไม่เข้าใจในหลักการแห่งสัจจะ ก็ยังปรุงแต่งสร้างนรกสวรรค์อยู่ตลอดเวลา ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ของเราเอง ข้อนี้มีลักษณะคล้ายกับข้อ 2 ข้างบน แต่ละเอี้ยดกว่ากัน เป็นเรื่องสัมพันธ์กับระดับจิตใจ เมื่อเรายังเป็นปุถุชนอยู่ก็จะปรุงแต่งอยู่เสมอ คือปรุงแต่งด้วยกิเลส มีความดีความชั่ว มีกุศลอกุศลในจิตของเรา เมื่อยังมีความรู้สึกด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็ยังปรุงแต่งอยู่เรื่อยไป คือเห็นสิ่งที่สวยงามแล้วชอบใจมีความสุข และในทางตรงกันข้าม จึงกล่าวได้ว่า นรกสวรรค์อยู่ที่การสร้างจิตใจของเราเอง”

ในอีกแนวหนึ่งคือ ความเชื่อในเรื่องนรกสวรรค์ที่เป็นโลกหนึ่งอีกต่างหากจากโลกของมนุษย์ (สุเมธ เมธาวิทยกุล, เล่มเดียวกัน, หน้า 53) กล่าวคือ โลกของนรกและสวรรค์มีอยู่ต่างหากนอกเหนือจากโลกของมนุษย์ หากต้องการไปสวรรค์ต้องทำความดีในโลกของนรกและสวรรค์จำแนกให้เห็นรายละเอียดได้ดังนี้ (มณี พยอมยงค์, อ้างแล้ว, หน้า 10) ระหว่างความดีกับความชั่ว มีลักษณะเป็นของที่สะอาดกับของที่สกปรก ของขาวกับของดำ ดีกับไม่ดี ความดีงามเป็นสวรรค์ ความชั่วร้ายเป็นนรก ความดีงามเกิดผลเป็นสวรรค์ ซึ่งเป็นไปด้วยความสุขอันเป็นทิพยสมบัติ ในโลกมนุษย์ไม่มีอะไรเทียบได้ ส่วนความชั่วร้ายก็เกิดผลเป็นนรก กล่าวกันว่า นรกอยู่ใต้แผ่นดินลงไปชั้นบาดาล นรกมี 2 ขนาดคือ ขนาดเล็กและขนาดใหญ่ แต่ละขุมต่างก็มีความร่ำร้อนเวทนาแสนสาหัส แต่ถึงกระนั้นมหาเวจจันรกสุดแสนจะรุ่มร้อน คือ ร้อนมากที่สุด ในบรรดานรกทั้งหมด เพราะผลแห่งวิบากกรรมเวร นอกจากนั้นยังเป็นนรกขุมลึกที่สุด สัตว์โลกที่ทำบาปต้องอยู่นานที่สุดถึง 1 กัลป์จึงจะพ้น

ผู้ตกนรกขุมนี้ได้แก่ผู้ทำอนันตริยกรรม 5 คือฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนเลือดออกขึ้นไป และยุยงสงฆ์ให้แตกความสามัคคีกัน

ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์นี้เป็นความเชื่อที่ต้องการให้คนเป็นคนดี เว้นจากความชั่วร้าย ปฏิบัติตนตามหลักศาสนาและศีลธรรม ความประสงค์คือชักจูงใจคนให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ชอบ ผู้ที่ได้รับการอบรมสั่งสอน เมื่อจะทำความชั่วก็จะเกิดความกลัวว่าจะตกนรก เมื่อทำความดีก็มีความอึดเฝอใจในผลบุญที่ตนจะได้รับ นับเป็นกุศโลบายที่ดีเยี่ยมของคนโบราณ ในการควบคุมความประพฤติของบุคคลในสังคมให้เกิดความสงบ

2.2. ความเชื่อเรื่องบาปบุญ

บาปและบุญเกี่ยวเนื่องกับนรกสวรรค์ ผู้ทำบาปย่อมตกนรก ผู้ทำบุญย่อมขึ้นสวรรค์ ข้อนี้เป็นหลักทั่วไปในชนบท บาปและบุญเทียบได้กับสีดำและสีขาวตามลำดับ อย่างไรก็ตามคำว่า “บุญ” ตามทัศนะทางพุทธศาสนามีความหมายถึง 3 อย่างคือ (สุเมธ เมธาวิทยกุล, อ้างแล้ว, หน้า 48) กล่าวโดยสภาวะได้แก่คุณชาติที่ชำระจิตให้ผ่องใส กล่าวโดยเหตุได้แก่การทำความดีและกล่าวโดยผลได้แก่ความสุข ดังนั้น บาปจึงมีความหมายตรงกันข้ามกับบุญ การกระทำชั่วและการกระทำดีที่เชื่อว่าการทำบาปและบุญตามลำดับ การกระทำดีมีวิธีการที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้มากมายหลายวิธี ตามความสามารถและอุปนิสัยของผู้กระทำ เช่น การรักษาศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 ศีล 227 และการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 เป็นต้น ผลของบุญบาปย่อมมีแก่ผู้กระทำดังนี้

1. ผู้ทำกรรมขาว (กรรมดี) ย่อมได้รับความสุขความเจริญในชีวิต ได้รับผลบุญนี้ด้วยการได้เกิดในสวรรค์เป็นต้น
2. ผู้ทำกรรมดำ (กรรมชั่ว) ย่อมได้รับความทุกข์เดือดร้อน ประสบภัยพิบัติเป็นต้น

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับบุญและบาปไว้ว่า (พระธรรมปิฎก, 2542, หน้า 255) “บุญเป็นคำสี่ธรรมที่สำคัญคำหนึ่งในพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนารุ่งเรืองในสังคมไทย คำว่า “บุญ” ก็ยังมีความสำคัญโดดเด่น นอกจากนั้น ยังเป็นคำสามัญในสังคมไทย ที่คุ้นเคยกันเป็นอย่างดี และถูกนำมาใช้นำมาอ้างกันอยู่เสมอ คนที่ใกล้ชิดจะเข้าใจหลักทำบุญคือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นอย่างดี แต่ความเข้าใจในคำทั้งสาม อาจจะไม่ชัดเจนเพียงพอ การทำบุญแปลง่าย ๆ ก็คือการทำความดี แต่โดยศัพท์แล้ว บุญแปลว่า

1.เครื่องชำระ หรือ คุณสมบัติที่ทำให้บริสุทธิ์

2.คุณสมบัติที่ทำให้เกิดภาวะที่น่าบูชา ควรยกย่องนับถือ

บุญเป็นคุณสมบัติที่นำมาซึ่งความสุข ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย คำว่าบุญนี้เป็นชื่อของความสุข ที่ปราศจาก น่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ" และสุดท้ายพระธรรมปิฎก ได้ชี้ให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องของหลักการทำบุญทั้ง 3 ว่า "การทำบุญ 3 อย่างคือ ทาน ศีล และภาวนา เป็นระบบที่มีความสมบูรณ์ในตัว ทั้ง 3 ข้อสัมพันธ์เป็นปัจจัยส่งเสริมกันและกัน จะต้องปฏิบัติให้ครบทั้ง 3 อย่าง เมื่อปฏิบัติถูกต้องครบถ้วน ก็จะเป็นการพัฒนาชีวิตให้ถึงมามีความสุข พร้อมไปด้วยกันกับชุมชนและสังคมที่ร่มเย็นมีสันติสุข"

ส่วนบาปนั้นแปลว่า สภาวะที่ทำให้ถึงทุกข์ หรือทำให้ไปในที่ชั่ว สิ่งที่ทำให้จิตตกต่ำ พอบาปเกิดขึ้น ความคิดไม่ดีเกิดขึ้น จิตจะตกต่ำลงไป คนดีทั้งหลายจะรักษาตนเองให้พ้นไปจากสิ่งเหล่านี้ จึงเรียกว่าเป็นบาป เป็นสิ่งที่คนดีละทิ้งและไม่อยากเกี่ยวข้อง

2.3.ความเชื่อเรื่องโลกนี้โลกหน้า

ตามคติทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องโลกนี้และโลกหน้า มีความเกี่ยวเนื่องกับบาปบุญและนรกสวรรค์ กล่าวคือ เมื่อมีชีวิตอยู่ในชาตินี้ หากทำบาป เมื่อตายไปโลกหน้าต้องตกนรก และในทางตรงกันข้าม ดังนั้นการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ จึงควรทำแต่ความดี

ศาสนาพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาที่เก่าแก่ศาสนาหนึ่ง โดยเกิดก่อนศาสนาพุทธ พระประยูรญาติของพระพุทธเจ้า ก่อนหน้านั้นนับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน จึงทำให้พระประยูรญาติเหล่านั้นได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสมกับศาสนาใหม่ คือศาสนาพุทธ แม้ในประเทศไทยก็ยากที่จะแยกออกจากกันระหว่างพิธีพราหมณ์และพิธีพุทธ ศาสนาพราหมณ์ไม่มีศาสดาผู้ให้กำเนิด หลักคำสอนที่สำคัญเน้นในด้านพิธีกรรม การเซ่นสรวงบูชา อ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์และประกอบด้วยหลักคำสอนสำหรับผู้ครองเรือนต่าง ๆ แต่ส่วนมากจะเน้นในด้านการทรมานตนเพื่อเข้าถึงพระเจ้า

หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ในส่วนนี้ จะยกเอาหลักที่นักปราชญ์ทางปรัชญาและศาสนาได้ค้นคว้าไว้อย่างละเอียดแล้วมาแสดง นักปราชญ์เหล่านั้น ได้แก่ พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปุตฺโต) (2532, หน้า 169) ธีรยุทธ สุนทรา (2539, หน้า 20) บุญย์

นิลเกษ (2527, หน้า 41) และพจนานุกรม วิพุลโยคะ รัตนรังสี (2529, หน้า 229) ซึ่งประมวลแนวคิดนี้ได้ดังนี้

คัมภีร์สำคัญของศาสนาพราหมณ์เรียกว่า "คัมภีร์พระเวท" แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

1. คัมภีร์ศรuti เป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นจากการรวบรวมบทสวดอันยาวนานและสรรเสริญเทพเจ้า หรือกำหนดรูปแบบพิธีกรรมในการบวงสรวงบูชา ตลอดจนกำหนดความศักดิ์สิทธิ์ของบทสวดหรือพิธีกรรมเพื่อความสำเร็จของผู้ปฏิบัติเข้าไว้เป็นหมวดหมู่

2. คัมภีร์สมฤติ เป็นคัมภีร์ที่แต่งและเรียบเรียงขึ้นในยุคหลัง ๆ โดยยึดคัมภีร์พระเวทเป็นหลัก ประกอบด้วยสาระสำคัญดังนี้

2.1. การวางระเบียบปฏิบัติของสังคม

2.2. วีรกรรมของวีรบุรุษ ซึ่งได้อวดรลงมาปราบยุคเข็ญและปฏิบัติหน้าที่ของตนตามหลักของกฎหมาย

2.3. สาระเกี่ยวกับการสร้างโลก การแตกดับและอุบัติของโลกความเป็นมาของเทพเจ้า เป็นต้น

2.4. หลักธรรมและข้อวัตรปฏิบัติของนิกายที่สำคัญ นอกจากนี้ก็ยังมีหลักการที่สำคัญอีกคือ

1. คำสอนเกี่ยวกับพรหม อาตมันและปัญหาทางอภิปรัชญา

2. ยัญ การฆ่าสัตว์เพื่อเซ่นบูชาให้ตนมีความสุข

3. ตบะ การทรมานตนเองให้ลำบากด้วยวิธีการต่าง ๆ

4. วรณะมี 4 คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร

5. ความเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

บุคคลทุกคนในวรรณะสูงทั้ง 3 คือ กษัตริย์ พราหมณ์ และแพศย์ จะต้องดำรงชีวิตในชาติหนึ่งให้ครบ 4 ชั้น เรียกว่า อาศรม 4 ได้แก่

1. อาศรมที่ 1 เมื่ออยู่ในวัยเด็กต้องไปศึกษาเล่าเรียนพระเวทอยู่กับอาจารย์ เป็นเวลา 12 ปี เรียกว่า "พรหมจารี" หรือวัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน

2. อาศรมที่ 2 ต่อจากนั้นกลับมาอยู่บ้าน แต่งงานครองเรือนมีลูกเมีย เรียกว่า "คฤหัสถ์"

3. อาศรมที่ 3 เมื่อลูกเต็มโตเป็นฝั่งเป็นฝาแล้ว ถ้าสมัครใจจะละบ้านเรือนออกไปบวชอยู่ในป่าก็ได้ เรียกว่า "วานปรสถ์" จะพาเมียไปอยู่ด้วยก็ได้

4. อาศรมที่ 4 เมื่อบวชเป็นฤๅษีแล้ว ต่อไปจะประพฤติดนเป็นปริพาชก หรือเป็นผู้เร่ร่อนไป ไม่มีที่อยู่ที่จะเสพกามดังเคย เรียกว่า “ปริพาชก” หรือ “สันนยาสี”

พิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์

ลักษณะของพิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์ มีความหลากหลายเพราะนิกายต่างกัน แต่ทุกนิกายก็มีพิธีกรรมร่วมกันดังนี้

1. พิธีเฉลิมฉลองในการตั้งครมฤๅษีจากพิธีแต่งงาน
2. พิธีเนื่องในการคลอดบุตร
3. พิธีการตั้งชื่อเด็ก
4. พิธีป้อนข้าวเด็ก
5. พิธีโกนผมเหลืกไว้เฟืงจุกภายหลังการคลอด
6. พิธีตัดผม ซึ่งกำหนดวาระต่างกันตามวรรณะดังนี้

วรรณะพราหมณ์ ทำเมื่ออายุได้ 16 ปี

วรรณะกษัตริย์ ทำเมื่ออายุได้ 22 ปี

วรรณะแพศย์ ทำเมื่ออายุได้ 24 ปี

7. พิธีบวงสรวงบูชาบรรพบุรุษ ผู้นำในพิธีควรจะเป็นลูกชายเพราะจะช่วยให้บรรพบุรุษพ้นจากนรก

8. พิธีการนำทารกเข้ารับการครอบเพื่อประกาศตนเป็นพรหมจารี เพื่อจะศึกษาลัทธิ ปฏิบัติตามวรรณะ เด็กจะต้องคล้องสายด้ายศักดิ์สิทธิ์ กำหนดวาระตามวรรณะดังนี้

วรรณะพราหมณ์ ทำเมื่ออายุ 5 ปี

วรรณะกษัตริย์ ทำเมื่ออายุ 8 ปี

วรรณะแพศย์ ทำเมื่ออายุ 16 ปี

พิธีกรรมนี้สำคัญและจำเป็นมากสำหรับวรรณะพราหมณ์ เพราะกุลบุตรจะต้องศึกษาพระคัมภีร์จนอายุ 25 ปีบริบูรณ์ จึงจะถือว่าพ้นจากอาศรมพรหมจารี เป็นพราหมณ์สมบูรณ์ตามนัยแห่งศาสนาและหลังจากนั้นจะมีสิทธิ์ 5 ประการคือ

1. ศึกษาพระเวทได้ค่างสมบูรณ์
2. สั่งสอนคัมภีร์พระเวทแก่ปวงชนได้

3. ปฏิบัติกิจพิธีกรรมบูชาได้
4. รับทานจากผู้มีศรัทธาบริจาคได้
5. บริจาคแก่ผู้ยากไร้ได้

ความเชื่อเรื่องผีในชนบทล้านนา

ความเชื่อเรื่องผีในชุมชนชนบทล้านนามีส่วนทำให้การควบคุมทางสังคมเป็นไปโดยง่าย นอกจากนั้นยังเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ ระหว่างชุมชน และระหว่างบุคคลต่อชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ ความเชื่อเรื่องผีไม่ได้มีเฉพาะในชนบทเท่านั้น แต่ยังกระจายไปทั่วแม้กระทั่งในเมือง แต่ตามชนบทจะมีความเข้มข้นในด้านพิธีกรรม ผีในภาคเหนือมีหลายประเภท และได้มีการจัดหมวดหมู่ไว้ต่าง ๆ กัน เช่น การจัดหมวดหมู่ของผีตามการศึกษาของ พรพิไล เลิศวิชา (2534, หน้า 49) ในการจัดดังกล่าวได้จัดตามหน้าที่ในการรักษาคุ้มครองดังนี้

1. ผีรักษาครอบครัว
2. ผีรักษาหมู่บ้าน
3. ผีรักษาวัด
4. ผีรักษาเหมืองฝาย
5. ประเภทผีตุ๋น
6. ผีผู้ทรงอิทธิพล

จากการศึกษาเรื่อง “ผีเจ้านาย” ของฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ได้แสดงให้เห็นว่า อิทธิพลหรืออำนาจของผีเจ้านายจะสามารถเรียกผู้มาใช้บริการได้มากน้อยแค่ไหน ขึ้นอยู่กับว่า “ม้าขี่” หรือ “คนทรง” ของผีเจ้านายตนนั้นว่า เป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์และหรือเป็นผู้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้มากแค่ไหนด้วย เพราะผู้มาขอคำปรึกษาจะมีทั้งคนที่ระดับการศึกษาสูงและชาวบ้านทั่วไป เพราะถึงแม้ว่าผีเจ้านายจะมีอำนาจมากแค่ไหน แต่คนทรงขาดหลักมนุษยสัมพันธ์และไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม ไม่สามารถตอบคำถามและหรือไม่สามารถพูดคุยเพื่อเอาใจผู้มาขอคำปรึกษาได้ก็เป็นเหตุให้ผีเจ้านายตนนั้นมีผู้มาใช้บริการน้อย นอกจากนั้น ในแต่ละชุมชน ก่อนจะทำพิธีเข้าทรงผีเจ้านาย มักจะมีพิธีทางศาสนาพุทธเข้ามาผสมด้วยเสมอ โดยนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์หรือมาเทศน์เป็นอันดับแรก หลังจากนั้นจึงเริ่มทำพิธีเข้าทรงผีเจ้านาย

2. การดำเนินชีวิตของชาวชนบทในเรื่องภายใต้ธรรมชาติและเหนือธรรมชาติ

ชาวชนบทล้านนาคำเนินชีวิตสืบต่อตามกระแสความจริงที่เรียกว่าความกลมกลืนในความหลากหลาย ดังนั้น วัฒนธรรมในทางความคิดและความเชื่อของชาวชนบทล้านนา จึงได้รับการหล่อหลอมมาจากความเชื่อในเรื่องธรรมชาติ เรื่องผีบางเทวดา เรื่องลี้ลับทางไสยศาสตร์ เรื่องโชคลางของขลังทางโหราศาสตร์ และท้ายที่สุดเรื่องความจริงตามวงจรของเหตุผล ตามแนวปรัชญาในพุทธศาสนา โดยสรุปแล้ว ชาวล้านนามีวัฒนธรรมทางความคิดและความเชื่อที่ฝังแน่นอยู่ในเรื่องภายใต้ธรรมชาติและในเรื่องเหนือธรรมชาติ (สิทธิ บุตรอินทร์, 2534, หน้า 31)

ในประการแรกนั้นชาวล้านน่ายังยอมรับกฎเกณฑ์ภายใต้ธรรมชาติ เพราะได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนา เรื่องภายใต้ธรรมชาติดังกล่าวได้แก่ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความทุกข์ยากลำบาก เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ชาวชนบทรู้จักและยอมรับว่า สักวันหนึ่งก็คงจะถึงคราวของตน ส่วนในประการที่สองนั้น หมายถึง อำนาจเร้นลับต่าง ๆ ที่ไม่มีตัวตนแต่เชื่อว่ามีอำนาจบันดาลให้คุณหรือโทษได้ ชาวชนบทล้านนาก็มีความเชื่อที่ฝังแน่นในสิ่งนี้เช่นกัน

ในงานการศึกษาของยศ สันตสมบัติ (2540, หน้า 202) เสนอว่า สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติรวมเรียกว่า "สิ่งศักดิ์สิทธิ์" ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. พลังอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural Force)
2. จิตวิญญาณหรือเทพเจ้า หรือสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ

(Supernatural Beings)

ในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ยังแบ่งออกได้อีกเป็น 2 ประเภท ประเภทแรกคือเทพเจ้า (Gods) และจิตวิญญาณ (Spirits) ที่มีได้มีต้นกำเนิดมาจากมนุษย์และประเภทที่ 2 คือผีปีศาจ หรือวิญญาณของมนุษย์ที่ตายไปแล้ว

เมื่อชาวบ้านในชนบทเผชิญหน้ากับความเจ็บปวด ภัยพิบัติ และความอยู่ดีศรีสวัสดิ์ในสังคม ก็มักจะอธิบายสาเหตุของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ว่า เกิดขึ้นตามเจตนารมณ์หรือการแทรกแซงของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่อชีวิตตนเอง สิ่งไหนก็ตามที่ตนไม่รู้ไม่เข้าใจ และไม่สามารถอธิบายสาเหตุได้ด้วยสามัญสำนึก ก็จะกลายมาเป็นการอธิบายโดยอาศัยความเชื่อ เหตุผลและวิธีคิดอีกชุดหนึ่งที่วางอยู่บนฐานของความลึกลับ ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ การอธิบายปรากฏการณ์หรือการให้เหตุผลด้วยความเชื่อทางศาสนา กลายมาเป็นพื้นฐาน

ของกฎข้อห้าม แบบแผนปฏิบัติและพิธีกรรมทางศาสนา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้รับการบวงสรวง เพื่อขอให้ช่วยในกิจการต่าง ๆ ซึ่งอยู่นอกเหนืออำนาจการควบคุมของมนุษย์

นอกจากนี้แล้ว ยศ สันตสมบัติ (เล่มเดียวกัน, หน้า 206) ได้อธิบายเพิ่มเติมให้เห็นว่า การที่คนธรรมดาที่จะติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ต้องผ่านคนกลาง รูปแบบคนกลางมีอยู่ 2 ประเภทคือ คนทรง (Shaman) และพระสงฆ์ (Priest)

คนทรง คือคนกลางทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรม เพื่ออัญเชิญเทพหรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์มาเข้าร่างเพื่อประกอบกิจบางอย่าง เช่น รักษาโรคภัยไข้เจ็บ ทำนายอนาคต หรืออธิบายสาเหตุแห่งภัยพิบัติต่าง ๆ โดยปกติแล้ว คนทรงจะต้องเป็นผู้มีคุณลักษณะพิเศษบางอย่าง เช่น ได้รับการเลือกสรรจากเทพเจ้าหรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจจิตแก่กล้า ได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้มาจากบรรพบุรุษ

ในขณะที่สังคมที่มีการจัดตั้งองค์กรทางศาสนาอย่างแน่นอนชัดเจน อาจมีนักบวชหรือพระสงฆ์ทำหน้าที่เผยแผ่และอบรมสั่งสอนความเชื่อทางศาสนา ประกอบพิธีกรรม และเป็นคนกลาง ในการติดต่อระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย บุคคลเหล่านี้จะมีเครื่องแต่งกายพิเศษบ่งบอกฐานะของตน จะต้องผ่านการอบรมอย่างหนัก เช่น การสวดมนต์และการถือศีลข้อห้ามต่าง ๆ อย่างเคร่งครัด เป็นต้น

วอลเลซ (Wallace, 1966, pp 52-67 อ้างใน ยศ สันตสมบัติ, 2540, หน้า 206) ได้ศึกษารูปแบบของการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในสังคมต่าง ๆ ทั่วโลก พบว่า มนุษย์ทั่วโลกมีวิธีการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ประมาณ 12 วิธีด้วยกันคือ

1. การสวดมนต์ อาจเป็นของปัจเจกบุคคลหรือของกลุ่ม บางศาสนามีบทสวดที่เขียนขึ้นโดยเฉพาะสำหรับพิธีกรรมต่าง ๆ
2. การร้องเพลง เต้นรำ หรือการใช้ดนตรีขับกล่อม เพื่อสร้างความโปรดปรานแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์
3. การใช้ยาหลอนประสาทหรือการทรมานตนเอง เพื่อให้เข้าถึงวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์
4. การเทศน์ ศาสนาบางศาสนามีความเชื่อว่า เมื่อนักบวชทำการเทศน์เพื่ออบรมสั่งสอนศาสนิกชน สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะมาสถิตย์อยู่กับนักบวช เท่ากับเป็นการฟังจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์เอง
5. การถือศีลหรือการปฏิบัติตามกฎข้อบังคับของศาสนาอย่างเคร่งครัด เพื่อให้ผู้ถือศีลมีจิตใจบริสุทธิ์ และเป็นที่โปรดปรานของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

6. การใช้เวทมนตร์คาถาอาคม
7. การใช้เครื่องรางของขลัง
8. การกินเลี้ยงเฉลิมฉลอง
9. การทำบุญ
10. การรวมกลุ่มเพื่อประกอบพิธีกรรมร่วมกัน
11. การเข้าทรงเพื่อติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยตรง
12. การใช้สัญลักษณ์บางอย่าง เช่น การนำเอาพระพุทธรูป เหรียญ หรือสายประคำ มาคล้องคอ เพื่อให้เกิดความมั่นใจ และความรู้สึกใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม จากผลการศึกษาของวอลเลซ เป็นการศึกษาในระดับกว้าง บางข้อไม่พบว่ามีปรากฏอยู่ในชุมชนชนบทภาคเหนือเลย เช่น การให้ยาหลอนประสาท นอกจากนี้แล้วความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสิ่งมีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือจิตวิญญาณที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนชนบทภาคเหนือ จากการศึกษาของ มณี พยอมยงค์ (อ้างแล้ว, หน้า 2-14) สรุปได้ดังนี้

1. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

ไสยศาสตร์เป็นวิชาลึกลับ เกี่ยวกับพิธีปาฏิหาริย์เวทมนตร์ คาถาและอำนาจจิต มีอยู่ในคัมภีร์อาถรรพเวท ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ 4 ในไตรเภทของพวกพราหมณ์ในอินเดีย เรื่องเกี่ยวกับไสยศาสตร์นี้ เป็นความเชื่อทั้งทางดีและทางร้าย มีจุดประสงค์ 2 ประการคือ

1. ปิยะ ทำให้เกิดความรัก ความโชคดี สำเร็จประโยชน์ มีความสุขปลอดภัย
2. กายะ เป็นเครื่องทำลาย เครื่องป้องกัน กำจัดอุปมงคลต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป

ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ปรากฏอยู่ในวรรณคดีล้านนาไทยหลายเรื่อง เช่น ในคร่าวหงษ์หิน คร่าวสุวัตร เป็นต้น มักจะกล่าวเหตุการณ์ที่เกินปกติวิสัยมนุษย์จะเป็นไปได้ หรือจะบันดาลให้เกิดขึ้นได้ เช่นการเหาะเหินเดินอากาศ การใช้เวทมนตร์ให้หลงไหล การอยู่ยงคงกระพัน การแปลงกายเป็นรูปอื่น เป็นต้น

เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์นี้ สามารถนำเสนอโดยแบ่งเป็นหัวข้อที่สำคัญได้ดังนี้

1.1 การใช้ไสยศาสตร์

ความนิยมไสยศาสตร์ของคนล้านนาไทย มีอยู่เป็นอันมาก ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมและความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชีวิตประจำวัน มีการทำคุณไสย์ การฝังรูป และทำเสน่ห์หลายวิธี เป็นเรื่องเล่าที่ต้องการสื่อความถึงการใช้ไสยศาสตร์เพื่อทำให้คนต่างถิ่นหลงใหล และการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ โดยที่ผู้เห็นคาดคิดไม่ถึงว่าจะเป็นเช่นนั้น เป็นเรื่องเล่าที่สืบทอดมาช้านานตามชนบทภาคเหนือของไทย

1.2 การใช้เวทมนตร์คาถา

คนล้านนาไทยมีความเชื่อเรื่องคาถาอาคม อันเป็นส่วนหนึ่งของไสยศาสตร์ ปรากฏในวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่น ในเรื่องพรหมจักร เรื่องโศกพญาบัว เรื่องชีวาลิ้นดำ

1.3 ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นความเชื่อต่อสิ่งที่มีอำนาจลึกลับเหนือมนุษย์ธรรมดา เป็นส่วนหนึ่งของไสยศาสตร์ คนล้านนานิยมนับถือมาก การบนบานศาลกล่าว การอ้อนวอนขอพร จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีอยู่เสมอ

1.4 ความเชื่อเรื่องยักษ์

ถือกันว่ายักษ์เป็นพวกผีพวกอสุรกาย หรือพวกอสูรมีฤทธิ์เดชมาก ผีพวกทำร้ายผู้คนแบบแอบแฝงหรือเข้าสิงคนชั่วญ๋อ่นเรียกว่า "ผีกะ" ผีที่เฝ้าทรัพย์ ผีที่เป็นเลื้อวัดหรือผีที่เป็นอสุรกายเฝ้าในสถานที่ใดที่หนึ่ง มีพฤติกรรมดุร้าย เวลาคนมาใกล้หรือมาทำอะไรผีดอกผิดใจก็จะทำร้าย ทางล้านนาเรียกผีพวกนี้ว่า "ผีกะยักษ์"

1.5 ความเชื่อเรื่องของวิเศษ

ความเชื่อเรื่องของวิเศษของชาวล้านนา มีส่วนละม้ายกับความเชื่อเรื่องของศักดิ์สิทธิ์ แต่ความเชื่อเรื่องของวิเศษปรากฏในลักษณะที่ว่า ถ้าใครมีของดังกล่าวแล้วจะทำให้มีความสามารถพิเศษ เหนือมนุษย์ธรรมดาทั่วไป เช่น เหาะได้ แปลงร่างได้ เป็นต้น

1.6 ความเชื่อเกี่ยวกับเสนียดจัญไรและอาถรรพณ์

ชาวล้านนามีความเชื่อมาแต่โบราณว่า ในโลกนี้เต็มไปด้วยเสนียดจัญไรและอาถรรพณ์ สามารถที่จะทำให้เกิดความเดือดร้อนได้ เมื่อเกิดขึ้นจะต้องแก้ไขและป้องกันมิให้เกิดด้วยการทำพิธีต่าง ๆ ในสมัยก่อนนิยมให้พระทำพิธีปัดรังควานไล่เสนียดจัญไรด้วยน้ำพระพุทธมนตร์ จากการสวดของพระสงฆ์ และน้ำพุทธมนตรีนั่นต้องใส่ส้มป่อยซึ่งถือว่าเป็น

ผลไม้วีเศษเป็นมงคล ใช้เป็นเครื่องขับไล่เสนียดจัญไรได้ ในสมัยปัจจุบันนี้ พิธีกรรมที่ปรากฏ อยู่เสมอคือการทำพิธีสืบชะตา ก็ถือว่าเป็นพิธีหนึ่งที่ทำขึ้นเพื่อขับไล่เสนียดจัญไร

2. ความเชื่อทางโหราศาสตร์

ในวิถีชีวิตของชาวล้านนา คนส่วนมากเชื่อโหราศาสตร์ เชื่อการทำนาย ทายทักว่า อนาคตตนเองจะเป็นอย่างไร ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำนายคือโหร เรื่องแบบนี้ ถือว่าเป็นความจริงที่ต้องเชื่อถือ ในวรรณกรรมล้านนาเรื่องพรหมจักร (อ้างใน มณี พยอมยงค์, 2529) ได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อทางโหราศาสตร์ ในแง่มุมต่อไปนี้คือ

1. ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม
2. ความเชื่อในเรื่องโชคชะตา
3. ความเชื่อในเรื่องความฝัน

ความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยาม เป็นความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ จนกระทั่งทุกวันนี้ เป็นความเชื่อที่อาศัยการคำนวณทิศทางของดวงดาว ว่าจะมีผลต่อชีวิตของมนุษย์ อย่างไร เช่น ในเวลาที่กระทำการมงคล หรือออกเดินทาง มักนิยมนดูฤกษ์ยามเสียก่อน เพื่อความ เป็นสิริมงคลและมีโชค ปราศจากอันตรายทั้งปวง

ความเชื่อในเรื่องโชคชะตา คนจะโชคดีหรือโชคร้ายขึ้นอยู่กับชะตาชีวิต ของตน โหรจะเป็นผู้มีบทบาทในการทำนายโชคชะตา สิ่งนี้จึงฝังแน่นอยู่ในใจคนล้านนา ตลอดมา การทำงานทุกอย่างต้องหาฤกษ์ยามและเกี่ยวข้องกับโชคชะตาเสมอ

ความเชื่อเรื่องความฝัน ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องความฝันว่า เป็นलग บอกเหตุล่วงหน้า เมื่อจะเกิดเหตุการณ์สำคัญแก่ตน ส่วนสาเหตุเกิดของความฝันมีหลาย ประการคือ

1. บุพนิมิต นิमितที่เกิดขึ้นส่อให้เห็นก่อน เป็นलगบอกเหตุ
2. เทพสังหรณ์ เทวดาบอกหรือเทวดาเฉลใจ
3. จิตอาวรณ์ จิตคำนึงคิดถึงจนฝัน
4. ธาตุโทษะ ร่างกายไม่ปกติ

ความเชื่อที่กล่าวมาทั้งหมด มีขึ้นในลักษณะแตกต่างกันตามสภาพของ ท้องถิ่น และวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน แต่พื้นฐานแห่งความเชื่อมีความเหมือนกันเป็นส่วน ใหญ่ เช่น ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อที่เกิดจากศาสนาและความเชื่อที่เกิดจากสิ่ง แวดล้อม เช่น โหราศาสตร์ เป็นต้น สภาพของท้องถิ่นและวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานให้มี การยึดถือสิ่งที่ตนเชื่ออย่างมั่นคงสืบมา

นอกจากนี้แล้ว มณี พยอมยงค์ (อ้างแล้ว, หน้า 17) ได้สรุปความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเร้นลับนอกเหนือธรรมชาติไว้ว่า ความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ อันเกิดขึ้นจากจินตนาการของคนเราก็คือ ความเชื่อที่เกิดเพราะได้สัมผัสกับธรรมชาติที่ดี เมื่อเจริญงอกงามขึ้น วิวัฒนาการไปสู่การถือเอาสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นที่พึ่งของตน โดยสมมติว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กลายเป็นศาสนาต่าง ๆ ขึ้นมา มีการถือปฏิบัติในคำสอนที่เกิดขึ้น ในครอบครัวกลุ่มชนของตน เป็นต้น ความเชื่อที่เกิดขึ้นจากคำสอนของพระศาสดาในศาสนาหนึ่งศาสนาใด ได้เกิดจินตนาการสร้างสัญลักษณ์ขึ้นเป็นเครื่องกราบไหว้บูชา คือเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีสืบลูกสืบหลานไม่มีสิ้นสุด ในเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อนั้นแยกไว้ทั้งส่วนดี ที่ประพฤติปฏิบัติตามจะเกิดมงคล เกิดความสุขแก่ตนและผู้เกี่ยวข้อง และส่วนที่เป็นความชั่วร้าย ห้ามนำมาปฏิบัติ เพราะจะทำให้เกิดความทุกข์และมีอันตราย คนที่จะก้าวหน้าในชีวิตต้องสร้างศรัทธาเชื่อมั่นก่อน ซึ่งนับเป็นด่านแรกแห่งการบรรลุเป้าหมายที่ตนเองต้องการ

ในการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อและอำนาจลึกลับต่าง ๆ วัดในทางพุทธศาสนาซึ่งเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านในชนบท เป็นแหล่งหนึ่งที่ได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความเชื่อและอำนาจลึกลับดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นโดยตรง เช่น การทำพิธีสะเดาะเคราะห์ และการสวดในพิธีสืบชะตา เป็นต้น และโดยอ้อม เช่น การยอมรับในความเชื่อว่าอำนาจลึกลับและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริง เช่นการสร้างศาลพระภูมิในวัด และการที่พระสงฆ์ในวัดทำนายนายความฝันให้แก่ชาวบ้าน เป็นต้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวในส่วนต่อไปนี้จะนำเสนอเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชาวบ้านตามชนบท ตามที่ได้มีผู้ศึกษาค้นคว้าแนวทางไว้ก่อนแล้วดังต่อไปนี้

3. วัดในฐานะเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน

ในชุมชนชนบทภาคเหนือ มีวัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน แทบทุกหมู่บ้าน วัดเป็นแหล่งพบปะของบรรดาผู้สูงอายุ และหรือเป็นเวทีทางการเมืองทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติด้วย เพราะวัดมักจะถูกใช้เป็นเวทีหาเสียงและเวทีเลือกตั้งตำแหน่งทางการเมืองอยู่เสมอ

ในผลงานการศึกษาของ Michael Moerman (1966, pp. 137-174) เรื่อง "วัดบ้านปิงศูนย์กลางสังคมหมู่บ้านไทยวน" ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยโดย ประเสริฐ พันธชาติ ผู้วิจัยได้สรุปสาระสำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัดและบ้านได้ดังนี้

1. บุคคลกับวัด
2. หมู่บ้านกับวัด

ในประการแรกนั้น วัดในชุมชนชนบทภาคเหนือทำหน้าที่หลักคือ ผลิตผู้นำแบบไม่เป็นทางการ บุคคลดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นอาจารย์วัด หรือแก่วัด ประธานกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ล้วนเคยบวชมาแล้วทั้งสิ้น โครงสร้างตำแหน่งฐานะทางสังคมของคนในหมู่บ้าน ปรากฏเด่นชัดที่วัด เพราะที่นั้ที่เกิดขึ้นในวิหารในเวลาประกอบพิธี จะแบ่งกันอย่างชัดเจนระหว่างผู้นำ ผู้ตาม ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีหรือไม่ดี นอกจากนี้ยังปรากฏว่าผู้ที่เคยบวช ผู้สูงอายุ ผู้นำ ที่เป็นชายจะนั่งใกล้พระสงฆ์ ผู้หญิงสูงอายุ นั่งถัดออกมา หญิงสาวนั่งหลังสุด พระสงฆ์ในวัดจะมีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรมในหมู่บ้านเท่านั้น ช่วงเวลาเตรียมการ พระสงฆ์ต้องฟังความคิดเห็นและการตัดสินใจของชาวบ้าน การบวชเป็นพระสงฆ์ได้เข้ามาจากสามเณร และสามเณรก็ได้เข้ามาจากชะยม (ผู้ฝึกหัด) ตามลำดับ การบวชเป็นพระจะอยู่ได้นานหรือไม่ ปัจจัยสำคัญไม่ได้อยู่ที่กฎระเบียบที่เคร่งครัดของวัด แต่อยู่ที่สิ่งเขี่ยวนจากภายนอก โดยเฉพาะเพื่อนของพระในสมัยที่ยังไม่ได้บวช มักจะมาเล่นด้วย และเล่าเรื่องชาวบ้านโดยเฉพาะสาว ๆ ให้พระฟังจนเป็นเหตุให้พระอยู่ในผ้าเหลืองต่อไปไม่ได้

ประการที่สอง ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับวัด เวลาชาวบ้านมีสมบัติส่วนรวมที่จะต้องเก็บรักษา มักจะมอบความไว้วางใจให้เก็บไว้ที่วัด กลุ่มศรัทธาวัดนอกจากจะมีบทบาทในกิจการงานของวัดแล้ว ยังมีหน้าที่ในงานสังคมภายในหมู่บ้าน เช่น มีส่วนร่วมในการบริจาคทรัพย์และกำลังกาย หรือช่วยเรียกรไ้เงินเพื่อสาธารณะกุศลต่าง ๆ คนที่ไปวัดสม่ำเสมอจะได้รับการยกย่องว่าทำถูกต้องตามบรรทัดฐานทางสังคม ของหมู่บ้าน หรือที่เรียกกันในภาษาชาวบ้านว่า "เป็นคนใจบุญสุนทรทาน" แต่หากวันหนึ่งไม่ได้ไปวัด คนผู้นั้นก็จะมีเหตุผลมาอธิบายและจะถูกนิทา์กลับหลัง

การบวชลูกแก้วหรือการบวชเป็นพระถือว่าเป็นงานส่วนรวม ของชุมชน พ่อแม่ของผู้บวชไม่มีสิทธิ์จะห้ามหรือไม่ให้คนอื่นมีส่วนร่วม ในสังคมไทยหากมีการให้แล้ว ก็จะต้องตอบแทน ลักษณะดังกล่าวปรากฏในวัด เช่น เมื่อมีผู้ถวายของให้พระสงฆ์ พระสงฆ์ก็จะให้พรคืนเป็นการตอบแทน หรือไม่ก็พระสงฆ์จะกล่าวคำอุทิศให้แก่ญาติของผู้ที่ถวายเป็นการตอบแทน นอกจากนั้นแก่วัดจะประกาศชื่อผู้ร่วมบริจาคด้วย เพื่อเป็นเกียรติในฐานะเป็นกลุ่มแห่งความร่วมมือในการก่อสร้างวัด

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้ที่เคยบวชด้วยกัน แม้ต่างคนจะลาสิกขาไปนานแล้วก็ยังมี ความเชื่ออาทรต่อกันเช่นเดิม เช่น คนที่ไม่ได้เป็นญาติกันเลย แต่เมื่อ 30 ปีที่แล้ว เคยบวชอยู่ด้วยกัน ก็มักจะช่วยเหลือกันฉันท์ญาติ

ประการสุดท้าย วัดเป็นหน่วยของความจงรักภักดีต่อชาติ ในวันสำคัญระดับชาติ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา วัดก็จะจัดการประดับตกแต่งและประกอบพิธีตามสมควร วัดถือเป็นเกียรติภูมิที่สำคัญของชาวบ้าน หากพระสงฆ์ในวัดบ้านไหนประพฤติตัวไม่ดี ชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นก็ได้รับความอับอายไปด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและหมู่บ้านตามชนบทภาคเหนือ โดยสรุปแล้วก็คือ วัดทำหน้าที่ให้บริการบางอย่างแก่สังคม แต่เกียรติภูมิของพระในด้านการพัฒนาชนบทมีน้อยมาก วิทยุของผู้สูงอายุได้รับการสนับสนุนโดยการเข้าไปร่วมในกิจกรรมของวัด วัดทำให้เกิดความเสมอภาคในทรัพย์สินส่วนรวม ก่อให้เกิดโครงสร้างเครือญาติโดยสมัครใจ และกลุ่มความร่วมมือแบบถาวร วัดทำหน้าที่ฝึกอบรมผู้นำแบบไม่เป็นทางการให้แก่หมู่บ้าน วัดทำหน้าที่เพิ่มความสำคัญในการปฏิบัติตอบแทนแก่กันและกัน วัดเป็นศูนย์รวมของความจงรักภักดีต่อชาติและพระมหากษัตริย์

4. กิจกรรมทางด้านศาสนาของผู้สูงอายุในชนบท

กิจกรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏโดยทั่วไป ในหมู่บ้านและวัดในชนบทภาคเหนือ เป็นการจ้ดลำดับกิจกรรม เรียงตามลำดับเดือนทางภาคเหนือ ซึ่งเดือนทางภาคเหนือจะนับเร็วกว่าภาคอื่น 2 เดือน กล่าวคือ ถ้าภาคอื่นเป็นเดือน 7 ภาคเหนือก็จะเป็นเดือน 9 เป็นต้น (สมยศ ตัญเชียว, 2527, หน้า 14) มีรูปแบบการเปรียบเทียบดังนี้

<u>เดือนแบบภาคเหนือ</u>	<u>เดือนภาคอื่น</u>	<u>เดือนตามปฏิทิน</u>
เดือนเกียง, เดือนเจียง	เดือน 11	ตุลาคม
เดือนยี่	เดือน 12	พฤศจิกายน
เดือนสาม	เดือน 1	ธันวาคม
เดือนสี่	เดือน 2	มกราคม
เดือนห้า	เดือน 3	กุมภาพันธ์
เดือนหก	เดือน 4	มีนาคม
เดือนเจ็ด	เดือน 5	เมษายน
เดือนแปด	เดือน 6	พฤษภาคม
เดือนเก้า	เดือน 7	มิถุนายน
เดือนสิบ	เดือน 8	กรกฎาคม
เดือนสิบเอ็ด	เดือน 9	สิงหาคม
เดือนสิบสอง	เดือน 10	กันยายน

การนับข้างขึ้นว่า “เดือนออก” นับข้างแรมว่า “เดือนแรม” วันเดือนเพ็ญว่า วันเดือนเพ็ญหรือเป็ง วันแรม 14 ค่ำ แรม 15 ค่ำ เรียกว่า วันเดือนดับ

กิจกรรมทางด้านศาสนา เรียงตามลำดับที่เกิดขึ้นตามเดือนทางภาคเหนือ ที่ปรากฏตามชนบท

เดือนเกียง	ประเพณีทอดกฐิน
เดือนยี่	ประเพณียี่เป็ง
เดือนสาม	--
เดือนสี่	--
เดือนห้า	วันมาฆบูชา
เดือนหก	--
เดือนเจ็ด	ประเพณีปี๋ใหม่เมือง
เดือนแปด	วันวิสาขบูชา, ประเพณีสงกรานต์พระธาตุ
เดือนเก้า	วันอาสาฬหบูชา, ประเพณีนอนวัด, ประเพณีฟังเทศน์, พิธีไหว้ผี
เดือนสิบ	--
เดือนสิบเอ็ด	--
เดือนสิบสอง	ประเพณีตานก๋วยสลาก

และประเพณีที่ไม่ได้กำหนดวันเดือนปี แต่ถูกจัดขึ้นตามความจำเป็น มีดังนี้

1. ประเพณีการทอดผ้าป่า

2. งานศพ

กระแสความเชื่อตามชนบทล้านนาทั้ง 3 กระแส คือ พุทธ พราหมณ์ และผี มีความกลมกลืนกันตามลำดับแห่งความศักดิ์สิทธิ์ โดยชาวบ้านล้านนาก็ให้พระพุทธรูปเจ้าเป็นอันดับหนึ่งอยู่เหนือสิ่งอื่นใด ไม่ว่าจะเป็นเจ้าพ่อหรือเจ้าพี่ที่ไหนก็ตาม ต่างก็สยบต่อพระพุทธรูปเจ้า กระแสแห่งความเชื่อทั้ง 3 กระแสต่างทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์ในด้านการให้บริการแก่ประชาชน ตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ประชาชนยังใช้บริการครบถ้วนทั้ง 3 ประการ โดยที่ยอมรับนับถือไว้ทั้ง 3 อย่าง เข้าข่ายในลักษณะ “ปลอดภัยไว้ก่อน” (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2527)

รูปแบบและการจัดการในการให้บริการของความเชื่อทั้ง 3 กระแสเป็นดังนี้ พุทธแบบชาวบ้าน มีวัตถุประสงค์สูงสุดคือ การเกี่ยวข้องกับชีวิตในโลกนี้และโลกหน้า โลกนี้ได้แก่มุ่งแก้ปัดเป่า บรรเทาปัญหาต่าง ๆ ที่เผชิญในชีวิต เช่น ปัญหาสุขภาพ ปัญหาครอบครัว เศรษฐกิจ โลกหน้าหวังว่าจะเกิดมาดีกว่าชาตินี้ วิธีการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวคือการทำบุญที่เกี่ยวข้องกับวัด พระ หรือการพระศาสนาทุกรูปแบบ สร้างวัด โบสถ์ บวช ทอดกฐิน ใส่บาตร ไปวัดวันพระรักษาศีล ฟังเทศน์ รดน้ำมนต์ เสกเป่า ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ สืบชะตา เป็นต้น และผู้ชำนาญในการประกอบพิธีกรรมก็คือพระสงฆ์ ซึ่งเป็นสื่อกลาง ส่วนพุทธศาสนาแบบปราชญ์หวังผลในการหลุดพ้นจากเกิด แก่ เจ็บ ตาย วิธีเข้าถึงคือทำบุญทุกรูปแบบ โดยไม่จำเป็นต้องทำที่วัด เช่น ศึกษาพระไตรปิฎก เจริญวิปัสสนาและพระสงฆ์อาจชี้แนะได้

ศาสนาพราหมณ์มีวัตถุประสงค์สูงสุดคือ การเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่หวังผลในโลกนี้ เพื่อดึงดูดในโอกาสต่าง ๆ วิธีการบรรลุวัตถุประสงค์คือ บายศรีสู่ขวัญ ยกศาลพระภูมิ เป็นต้น และผู้ที่ทำพิธีคือชาวบ้านที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้รู้ธรรมเนียมพราหมณ์

ความเชื่อเรื่องผีมีวัตถุประสงค์คือการเกี่ยวข้องกับกิจกรรมและมุ่งแก้ปัญหาในโลกนี้ เช่น ปัญหาสุขภาพ ปัญหาครอบครัว เศรษฐกิจ โชค เคราะห์ เป็นต้น วิธีการบรรลุวัตถุประสงค์คือ การเซ่นไหว้ เลี้ยงผี การทรงเจ้าเข้าผี การใช้เวทมนตร์คาถาอาคม สะเดาะเคราะห์ปัดรังควาน และสืบชะตา เป็นต้น ผู้ชำนาญในการประกอบพิธีกรรมคือ ชาวบ้านธรรมดา ที่สามารถเป็นคนทรง ม้าขี่ ม้าทรง ร่างทรงได้

จากแนวคิดเรื่องความเชื่อและศาสนาของชาวชนบทล้านนา ทำให้มองเห็นว่า โดยพื้นฐานแห่งความเชื่อหรือสิ่งที่ตนเองนับถือแล้ว ชาวชนบทล้านนานับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ แต่ไม่มีตัวตน เช่น เวทมนตร์คาถา และทั้งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์และมีตัวตนปรากฏ เช่น ภูติผีต่าง ๆ ดังปรากฏโดยทั่วไปว่า มีการสร้างหอผี หรือที่พักผี (Shrine) ไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นตามริมถนน หรือตามวัดก็ตาม ในขณะที่เดียวกันความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ เช่น การเซ่นบูชา การทำพิธีเพื่อให้เกิดมงคล และการเน้นในด้านพิธีกรรม ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ ก็มีผลผสมกลมกลืนไปในความเชื่อเรื่องผีข้างต้น โดยพื้นฐานชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผี ต่อมาได้มีการเผยแพร่พุทธศาสนาเข้าสู่หมู่บ้าน ซึ่งหลักคำสอนทางพุทธศาสนา 2 แบบคือ แบบตามคัมภีร์เน้นด้านพุทธปรัชญาที่ละเอียดลึกซึ้ง โดยเฉพาะในด้านเหตุผล และพุทธแบบชาวบ้านที่เน้นทางโลก ความเชื่อทางพุทธแบบแรกเข้ากันได้ยากกับความเชื่อดั้งเดิมที่ชาวบ้านมีอยู่ แต่สอดคล้องกันด้วยดีกับความเชื่อทางพุทธแบบที่สองที่เน้นเรื่อง นรก สวรรค์ บาป บุญ เพราะการที่ชาวบ้าน เช่น บูชา กราบไหว้ ฝักรพบุรุษหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ส่วนหนึ่งมาจากต้องการบุญและกลัวบาปหรือความชั่วร้ายอื่น ๆ ที่ตนจะได้รับ ชาวบ้านนับถือพุทธศาสนาทำให้เกิดความมั่นใจในผลบุญ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า และในขณะที่เดียวกันพุทธศาสนาก็มีส่วนทำให้ความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านมีความขลังความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น โดยชาวบ้านจะกราบไหว้พระพุทธรูปหรือรู้จักพระพุทธรูปในฐานะผู้ศักดิ์สิทธิ์คนหนึ่ง หลักผสมผสานทางความเชื่อดังกล่าวถ่ายทอดออกมาในด้านการประกอบพิธีกรรม เช่น ในพิธีกรรมหนึ่งทางพุทธศาสนาหรือทางผีก็ตาม จะมีการอัญเชิญเทพยดาผู้ศักดิ์สิทธิ์ให้มาฟังพระสงฆ์สวดมนต์ และมีการถวายข้าวแก่พระพุทธรูป ส่วนในพิธีการทรงเจ้าเข้าผีก็จะนิมนต์พระสงฆ์ไปสวดก่อนทำพิธี ในกรณีดังกล่าวจึงถือว่า พระสงฆ์เป็นสื่อกลางของความศักดิ์สิทธิ์ เป็นตัวแทนในการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ชาวบ้าน

ในการประกอบกิจกรรมทางพุทธศาสนาของผู้สูงอายุ มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัดและพระสงฆ์อยู่เสมอ วัดจึงถือว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชน มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม การประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ตามกระแสสังคมสมัยใหม่ ไม่ได้มีส่วนทำให้ชาวบ้านเลิกล้มนับถือพระสงฆ์ ถ้าหากว่าพระสงฆ์นั้นยังประกอบพิธีกรรมให้ชาวบ้านได้อยู่

การใช้แนวคิดเรื่องความเชื่อและศาสนาของชาวชนบทล้านนา มาศึกษาการปฏิบัติตนทางด้านศาสนาของผู้สูงอายุ ทำให้มองเห็นว่า ประเพณีพิธีกรรมอะไรก็ตามที่ผู้สูงอายุได้ทำไป ล้วนเกิดจากความเชื่อ หรือการนับถือผี ผสมกับความเชื่อในพุทธศาสนา

แบบชาวบ้านอันได้แก่ ความเชื่อเรื่องบุญ บาป นรก สวรรค์ เป็นต้น ผสมกันเป็น 3 กระแส คือ พุทธ พราหมณ์ และผี มีในทุกประเพณีพิธีกรรมกระทั่งปัจจุบัน

แนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

สังคมมนุษย์ทุกแห่งล้วนมีวัฒนธรรมโดยเฉพาะของตน เพราะจุดนี้เองที่ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ชัดเจนขึ้น วัฒนธรรมของมนุษย์ไม่ได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ โดยไม่มีใครตั้งใจให้เกิด ตามความเป็นจริงแล้ววัฒนธรรมก็คือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการของตน เพื่อบอกถึงความจริงได้ในระดับหนึ่ง เช่น การที่มนุษย์รู้จักนำหินมาทำเป็นอาวุธเพื่อล่าสัตว์ เป็นต้น

เมื่อวัฒนธรรมเกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์แบบนี้ จึงจำเป็นที่วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน จะต้องได้รับการถ่ายทอดสืบต่อไปเรื่อย ๆ รูปแบบของการถ่ายทอดมีทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงมักจะเป็นวัฒนธรรมที่ดี ที่คนทั่วไปยอมรับ หรือที่เรียกว่า “ชนบทรรมนิยม” เช่น การยกมือไหว้ผู้ใหญ่ การยกมือไหว้พระสงฆ์ พฤติกรรมเหล่านี้ได้รับการพร่ำสอนอยู่เสมอ ไม่ว่าจะในโรงเรียนหรือในครอบครัวก็ตาม และในขณะเดียวกันผู้ที่รับการถ่ายทอดก็จะเห็นตัวอย่างอยู่เป็นประจำเช่นกัน วัฒนธรรมในรูปแบบนี้ เป็นระดับปัจเจกชน ส่วนในระดับกลุ่มชนมักจะได้แก่ งานที่ต้องทำร่วมกันทั้งชุมชน เช่น การทอดกฐิน การทอดผ้าป่า งานปอยหลวง เป็นต้น การถ่ายทอดทางอ้อมมักจะเป็นเรื่องที่คนทั่วไปไม่ยอมรับ หรือเป็นพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของสังคม เช่น การที่แม่พูดจาหยาบค้าย แล้วทำให้ลูกพูดจาหยาบค้ายด้วย ทั้ง ๆ ที่แม่ไม่ได้มีเจตนาที่จะสอนให้ลูกพูดตามเลย

เมื่อว่าโดยทั่วไปแล้ว วัฒนธรรมจึงได้แก่วิถีชีวิตทั้งหมดของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นด้านรูปธรรมที่มีตัวตน เช่น อาคาร บ้านเรือน สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ตลอดจนการประเพณีปฏิบัติต่าง ๆ หรือด้านนามธรรมที่ไม่มีตัวตน เช่น ระบบคิด ความเชื่อ ค่านิยม หลักคุณธรรม ศีลธรรม ประจำกลุ่มชนนั้น ๆ จะคงอยู่ไม่ได้หากปราศจากการปฏิบัติสิ่งนั้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าสู่สมาชิกในชุมชนอยู่เสมอ หรือหากสิ่งนั้นปราศจากคุณค่าหรือประโยชน์ต่อชุมชน ก็คงอยู่ไม่ได้เช่นกัน เช่น การทรงผีเจ้านายที่ยังคงอยู่จนปัจจุบัน ก็เพราะได้ทำหน้าที่ให้บริการแก่ชาวบ้าน ในทางตรงกันข้ามการที่วัฒนธรรมของชนกลุ่มหนึ่ง ๆ ดำรงอยู่ได้แม้จะผ่านกาลเวลานานเพียงไรก็ตาม ก็เพราะได้มีการปฏิบัติพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นอยู่เสมอ และสิ่งนั้นจะต้องมีประโยชน์ต่อชุมชน การทำพิธีกรรมหรือประเพณีที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม เพื่อ

ถ่ายทอดแก่นขนุนหลัง ช้ำแล้วช้ำเล่า สมาชิกขนุนหลังย่อมมีส่วนในการพบเห็น แล้วรู้จัก ชิมชั้ ได้ตามสมควร แม้ผู้กระทำไม่ได้ตั้งใจจะถ่ายทอดก็ตาม

การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม มีความหลากหลายทั้งด้านเนื้อหาและความหมายที่ได้มี ผู้ให้ไว้ เช่น อานันท์ กาญจนพันธ์ (2538, หน้า 6) ได้ให้ความหมายการผลิตซ้ำทาง วัฒนธรรมในแง่ของการนำไปใช้เพื่อการพัฒนาว่า ด้านหนึ่งหมายถึงการปรับใช้หลักการหรือ ระบบคุณค่าในวัฒนธรรมเดิม เพื่อการจัดการและแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง ในปัจจุบัน เช่น การนำเอาหลักอภิปทานในพุทธศาสนามาใช้ในการอนุรักษ์ป่า เพื่อระดม ให้ชุมชนรวมตัวกันปกป้องป่าจากการรุกรานของคนทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ส่วนอีกด้าน หนึ่งหมายถึงการปรับหลักการเดิมให้มีความหมายใหม่ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับ ชุมชน เช่น การนำเอาหลักการเรื่องพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนมาสื่อความหมาย เรื่องสิทธิของ ชุมชน ในการต่อรองและเรียกร้องสิทธิ จากการครอบงำจากภายนอก การผลิตซ้ำในลักษณะ เช่นนี้ อานันท์เรียกว่า "เป็นเหล่าเก่าในชุดใหม่" และ "เหล่าเก่าแต่เปลี่ยนยี่ห้อใหม่" (เพ็ญศรี จุลกาญจน์, 2541)

นอกจากงานของอานันท์ กาญจนพันธ์ นี้แล้ว กาญจนา แก้วเทพ (2539, หน้า 127) และเจื้อจันท์ จงสถิตอยู่ (มปป, หน้า 1) ได้เสนอแนวคิดนี้เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาเช่นกันว่า การผลิตซ้ำคือการนำความคิดที่ผลิต มาถ่ายทอดให้แก่คนในสังคมอย่างสม่ำเสมอ ในชีวิต ประจำวัน คำว่า "ในชีวิตประจำวัน" อาจหมายถึง เดือนละครั้ง หรือปีละครั้งก็ได้หากจำเป็น เช่น พิธีกรรม และประเพณีของชุมชนที่ทำปีละครั้ง การผลิตซ้ำเป็นกระบวนการสืบทอดความ คิดที่ผลิตขึ้น เพื่อให้ความคิดนั้นคงอยู่รับใช้ผู้ผลิตในด้านผลประโยชน์ ในวันหนึ่ง ๆ มีความคิด ถูกผลิตขึ้นมากมาย แต่มีความคิดเพียงไม่กี่อย่างเท่านั้นที่ได้ผ่านการผลิตซ้ำอีก เช่นเดียวกับ ความเชื่อ ชาวบ้านได้มีความเชื่อหลายอย่างในสิ่งต่าง ๆ กัน เช่น ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อ เรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อทางศาสนา เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนแปลงไป ความเชื่อที่แสดง ออกทางพฤติกรรมเหล่านั้น บางอย่างก็หายไป บางอย่างก็แค่เปลี่ยนแปลงตามสมัยนิยม เท่านั้น ไม่ถึงกับหายไป

องค์ประกอบที่จะทำให้เกิดการผลิตซ้ำได้ มี 2 อย่างคือ ต้องมีสถาบัน และต้องมี กิจกรรมที่สถาบันนั้นผลิตขึ้น (เพ็ญศรี จุลกาญจน์, 2541) สถาบันทางสังคม เช่น สถาบันวัด ในพุทธศาสนา ได้ทำหน้าที่ผลิตซ้ำในด้านการให้ความรู้แก่ประชาชนในอดีต และผลิตซ้ำ ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งการผลิตซ้ำของวัดมักจะเป็นรูปแบบของพิธีกรรมเท่านั้น เนื้อหาที่ ลึกซึ้ง ยากที่จะมีผู้เข้าใจและถ่ายทอดได้

สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่มีมนุษย์เกิดมาจะต้องพบ ครอบครัวได้ทำหน้าที่ถ่ายทอด เช่น ความเชื่อในการไหว้ผีบรรพบุรุษและผีอื่น ๆ เมื่อแก่ชราก็ต้องหันหน้าเข้าวัด และการนับถือผู้สูงอายุเป็นต้น ให้แก่สมาชิกในครอบครัวอย่างสม่ำเสมอ และสถาบันโรงเรียนก็ทำหน้าที่ถ่ายทอด เช่น ค่านิยมในความเป็นคนไทย และความรักชาติ เช่น การปฎิญาณตน การเคารพธงชาติ การไหว้พระหน้าเสาธง เป็นต้น

สถาบันทั้งสามดังกล่าวมาแล้ว คือ สถาบันวัดในพระพุทธศาสนา สถาบันครอบครัว และสถาบันโรงเรียน ต่างก็ทำหน้าที่ของตนในการผลิตซ้ำประเพณี วัฒนธรรม ทั้งที่เป็นส่วนของความเชื่อ ค่านิยม รูปแบบและอุดมการณ์ต่าง ๆ ตามสถานภาพและบทบาทของตน ให้แก่หมู่มวลชนสมาชิกได้เห็นอยู่ตลอดเวลา

ส่วนองค์ประกอบที่สองคือ ต้องมีกิจกรรมในการถ่ายทอด บรรดากิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การปลูกบ้าน การไหว้ผี หรือที่เกี่ยวกับสถาบันศาสนา เช่น กิจกรรมวันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา เหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ได้ผ่านการปฏิบัติให้สมาชิกรุ่นหลังได้เห็นอยู่เสมอ หากจะมีการแบ่งกิจกรรมหรือพิธีกรรมแล้วก็จะแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ พิธีกรรมที่ทำตามปกติ เช่น พิธีกรรมในการสงฆ์พระธาตุ พิธีกรรมในวันอาสาฬหบูชา เป็นต้น และพิธีกรรมที่ทำเมื่อถึงคราววิกฤตหรือเดือดร้อนอย่างรุนแรง เช่น พิธีแห่นางแมวขอฝน พิธีกรรมในงานศพ เป็นต้น

เพื่อจะได้ทราบว่า พิธีกรรมนั้นได้ถ่ายทอดความคิดและจิตสำนึกอะไรบ้างสู่สมาชิก ให้พิจารณาองค์ประกอบต่อไปนี้ดู

1. ดูการปฏิบัติและวาทกรรม (Practice and discourse) เพื่อทำการวิเคราะห์เนื้อหาพิธีกรรมว่าเกี่ยวข้องกับอะไรบ้าง เช่น การตอกย้ำความสำนึกในกลุ่มเครือญาติ

2. ดูเป้าหมายที่พิธีกรรมนั้นมุ่งแสดงออก

3. ดูการสร้างสัญลักษณ์ เช่น การทานปราสาทให้ผู้ตาย เป็นสัญลักษณ์ให้รู้ว่าการให้ผู้ตายมีที่อยู่ และบ่งบอกฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าของงาน หรือ การชูกำปั้น เป็นสัญลักษณ์แห่งการต่อสู้ ความหมายของสัญลักษณ์จะช่วยให้เข้าใจทิศทางและธรรมชาติของพิธีกรรมนั้นมากขึ้น

ในการวิเคราะห์พิธีกรรมหนึ่ง ๆ ต้องดูระยะเวลาประกอบด้วย จึงจะเข้าใจความหมาย ระยะเวลาแบ่งเป็น 2 ช่วงดังกล่าวแล้วคือ ระยะเวลาปกติและระยะเวลาวิกฤติ (กาญจนา แก้วเทพ, 2529, หน้า 177 อ้างใน เพ็ญศรี จุลกาญจน์, 2541, หน้า 16)

ประเพณีหรือพิธีกรรมที่ผ่านการผลิตซ้ำ โดยสถาบันวัดในพุทธศาสนาเพื่อให้หมู่พลสมาชิกได้เห็น ถือได้ว่าเป็นการถ่ายทอดทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรง คือ การที่สมาชิกได้เห็นรูปแบบพิธีกรรม ส่วนทางอ้อมคือ ระบบคุณค่า ค่านิยม และความเชื่อ ที่แฝงอยู่ในพิธีกรรม ที่เมื่อเวลาล่วงเลยนานเข้า สมาชิกในสังคมอาจจะมีความเข้าใจและความรู้สึกเกี่ยวกับพิธีกรรมที่แตกต่างกัน เช่น การประกอบพิธีกรรมในงานศพ ส่วนหนึ่งอาจจะเข้าใจว่า ในงานนี้จะทำให้พระสงฆ์และอาจารย์วัดได้รับใช้สังคม แต่อีกส่วนหนึ่งอาจจะเข้าใจว่า งานนี้ตนเองต้องเป็นภาระอีกเพราะจะต้องจ่ายเงินค่าสมาชิกมาปนกิจสงเคราะห์เป็นต้น หรืองานประเพณีบางชนิด เมื่อเวลาล่วงเลยเข้าก็มุ่งดึงดูดผู้คนให้เข้ามาร่วม โดยมุ่งความบันเทิงเป็นจุดสนใจ

ส่วนลักษณะการประกอบพิธีกรรมที่เป็นการสืบทอดจากคนสูงอายุ เรียกว่าเป็นการสืบทอดในแนวตั้ง หรือการสืบทอดวัฒนธรรมในสังคมเดียวกัน กล่าวคือ ในกลุ่มชนกลุ่มเดียวกัน มีการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เช่น ในกระบวนการเรียนรู้ที่พ่อแม่อบรมสั่งสอนลูกเป็นต้น (อมรา พงศาพิชญ์, 2537, หน้า 24)

การนำแนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมมาศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติตนทางด้านศาสนาของผู้สูงอายุในชนบท จะทำให้มองเห็นกรอบว่า กิจกรรมที่ผู้สูงอายุได้ปฏิบัติอยู่เสมอ นั้น ได้ผ่านการผลิตซ้ำโดยสถาบันวัดในชนบทเป็นหลักใหญ่และผู้นำด้านพิธีกรรมเป็นผู้คอยเสริม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคลากรในสถาบันวัด กล่าวคือพระสงฆ์ จึงได้เกิดการถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังสืบ ๆ ไป โดยกระบวนการกล่อมเกลางานสังคม (Socialization) ที่เป็นไปโดยไม่มีการจัดระบบที่แน่นอน แต่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา

แนวคิดเรื่องชีวิตวัฒนธรรม

แนวคิดนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "สังคมวัฒนธรรม" นักวิชาการที่พูดถึงเรื่องนี้เป็นคนแรก คือ ศรีศักร วัลลิโภดม (2536, หน้า 13-71) นักวิชาการคนอื่นที่พูดถึงเรื่องนี้ยังไม่ปรากฏ ในงานของศรีศักร ระบุว่า การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมในประเทศไทย เป็นการศึกษาในลักษณะที่หยุดนิ่ง ตายตัว บางครั้งถึงขั้นไร้ประโยชน์ เช่น การศึกษาศิลปะวัฒนธรรม อันได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และคุ้ง ไหล่แตก หม้อแตก ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น หรือแม้กระทั่งการศึกษาตัวชนบทรอบนิคม ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ และวรรณกรรมตลอดจนศิลปกรรมทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนเป็นวัฒนธรรมที่ลอย ๆ และหยุดนิ่งอยู่กับที่ ปราศจากการเคลื่อนไหวและสัมผัสกับกลุ่มชน ที่เป็นเจ้าของหรือ กลุ่มชนที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงนั้น

ชีวิตวัฒนธรรมมุ่งศึกษาถึงวัฒนธรรมที่มีการเคลื่อนไหว โดยการที่มีการเข้าไปสัมผัสกับกลุ่มชนหรือ กลุ่มมนุษย์ผู้เป็นเจ้าของสิ่งเหล่านี้ เช่น จะไม่ศึกษาถึงซากปรักหักพัง แต่จะศึกษาถึงชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง และ จะไม่ศึกษาถึงพิธีกรรมวันมาฆบูชา แต่จะศึกษาถึงกลุ่มคนที่เข้าไปร่วมหรือผู้เป็นเจ้าของพิธีกรรมนี้ เป็นต้น

โครงสร้างสังคม เศรษฐกิจ และความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาล

ศรีศักร วัลลิโภดม ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตวัฒนธรรม เพิ่มเติมว่า ในชีวิตความเป็นมนุษย์ของเรา จะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องสำคัญ ๆ ใหญ่ ๆ อยู่ 3 เรื่อง คือ โครงสร้างสังคม โครงสร้างเศรษฐกิจ และความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาล

1. โครงสร้างสังคม สะท้อนให้เห็นถึงธรรมชาติของมนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์สังคม จะต้องอยู่รวมกันกับผู้อื่นเป็นกลุ่มเหล่า จึงจะดำรงชีวิตอยู่ได้ เริ่มตั้งแต่กลุ่มเล็กที่สุดที่มนุษย์ต้องอาศัย คือครอบครัวและเครือญาติ ไปจนถึงกลุ่มใหญ่ที่สุดในความเป็นมนุษย์ที่จะพึงพบได้ คือคนภายในประเทศของตน ในการอยู่รวมกันต้องมีการสังสรรค์และความสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อดำเนินชีวิตให้อยู่รอดร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างคนที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันนี้เรียกว่า “โครงสร้างสังคม” การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มที่เรียกว่าโครงสร้างสังคมนี้ มีมากมายหลายกลุ่ม แต่กลุ่มที่เป็นพื้นฐานสำคัญได้แก่ ครอบครัว และชุมชนหมู่บ้าน การต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่มในลักษณะที่เป็นองค์กรเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่ามนุษย์อยู่ตามลำพังไม่ได้ เรื่องการต้องอยู่รวมกันอย่างมีโครงสร้างสังคมนี้ สัมพันธ์กับเรื่องที่สองคือ เศรษฐกิจ

2. โครงสร้างเศรษฐกิจ คือเรื่องของการให้ได้มาซึ่งปัจจัยสี่ เพื่อการดำรงชีวิต เป็นเรื่องทางวัตถุโดยตรง ต้องมีการแสวงหาวัตถุที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต ร่วมกันอย่างมีระบบ แต่ความต้องการทางวัตถุก็มักเป็นเรื่องที่กระตุ้นความอยาก ความโลภที่เป็นความต้องการเฉพาะตัว ไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อใครสามารถหาวัตถุได้มากก็เป็นสิ่งนำไปสู่การมีอำนาจและความมั่นคงที่สร้างความแตกต่างระหว่างมนุษย์ด้วยกัน จนเป็นเหตุให้เกิดชนชั้นต่าง ๆ หากอยู่ในสภาวะที่สุดแล้ว ก็จะทำให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรง ในการเป็นอยู่ร่วมกันในสังคม

3. ความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาล เศรษฐกิจ หรืออีกนัยหนึ่งความต้องการทางวัตถุนี้ สัมพันธ์กับเรื่องที่สามคือ เรื่องของจักรวาลที่เป็นเรื่องของความเชื่อ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความแตกต่างอย่างสิ้นเชิง ของมนุษย์กับสัตว์โลกอื่น ๆ มนุษย์กลายเป็นสัตว์ที่ต้องแสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องโลกที่อยู่ใกล้ตัวเอง และที่ห่างไกลออกไปในจักรวาล ซึ่งบางอย่างก็อาจหาคำตอบหรือพิสูจน์ด้วยความจริงได้ แต่ก็มีอีกมากมายที่ข้ามพ้นความเป็นจริง จนหาคำตอบ

ไม่ได้เลย เกิดเป็นเรื่องของความเชื่อขึ้นมาแทน เพราะฉะนั้นความเชื่อจึงเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นมนุษย์ มนุษย์ทุกคนทุกข์และทุกข์ต่างสัมพันธ์กับความเชื่อ การทำอะไรย่อมมีความเชื่อปะปนอยู่ด้วยเสมอ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความมั่นใจและกำลังใจขึ้น ถ้าหากขาดสิ่งเหล่านี้เสียแล้ว ก็ไม่อาจทำอะไรให้บรรลุเป้าหมายที่ดีได้ ความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคม คือความเชื่อที่เกี่ยวกับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ

สาระสำคัญในความเชื่อสิ่งนอกเหนือธรรมชาติก็คือ ความเชื่อในพลังแห่งอำนาจที่จะดลบันดาลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรก็ได้ในจักรวาล และพลังแห่งอำนาจดังกล่าวนี้คือสิ่งที่ควบคุมทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลนั่นเอง ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าระบบความเชื่อ 2 อย่างคือ ศาสนาและไสยศาสตร์ อย่างแรกเป็นความเชื่อที่มนุษย์สยบต่อสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ เช่น การกราบไหว้ เคารพเชื่อถือ และอ่อนน้อมให้ช่วยคุ้มครอง อย่างหลังเป็นความเชื่อที่มนุษย์พยายามควบคุมอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ เพื่อใช้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง เสมือนกันกับการใช้เทคโนโลยีในปัจจุบัน โดยย่อก็คือ อย่างแรกเป็นสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ควบคุมไม่ได้ และอย่างหลังควบคุมได้นั่นเอง

ระบบความเชื่อทั้งสองอย่างนี้ สัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์ในสังคมเรื่อยมาแต่สมัยโบราณ เป็นเรื่องของจิตวิญญาณที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างสังคมและเศรษฐกิจอย่างแยกกันไม่ออก เพราะฉะนั้นการประกอบประเพณีพิธีกรรมอันเกิดจากความเชื่อ จึงมีความหมายสำคัญเป็น 3 อย่างด้วยกัน

อย่างแรก เป็นการชักนำผู้คนที่อยู่ร่วมกันในกลุ่มเดียวกันหรือในสังคมเดียวกัน มาพบปะกัน ก่อให้เกิดความรู้จักและสัมพันธ์กันขึ้น

อย่างที่สอง คือการสื่อความหมายให้เข้าใจกันในการอยู่ร่วมกัน เพราะเรื่องของพิธีกรรมเป็นระบบสัญลักษณ์เพื่อการสื่อสารทั้งสิ้น

อย่างที่สาม เป็นเรื่องทางด้านจิตใจ ที่เป็นผลมาจากทั้งความเชื่อและการกระทำพิธีกรรม เมื่อกระทำอย่างถูกต้องแล้ว เชื่อว่าเป็นสิริมงคล ทำให้เกิดความสบายใจและมั่นใจ จนเกิดการยอมรับอะไรต่าง ๆ ร่วมกันได้

ความเชื่อในสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ผูกพันในชีวิตและวัฒนธรรมของคนไทยมาอย่างต่อเนื่อง เป็นความเชื่อที่เน้นในการแสดงออกทางพิธีกรรม จนกล่าวได้ว่า คนในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคล หรือองค์กรของรัฐหรือเอกชน จะทำ

อะไรมักมีความสัมพันธ์กับการประกอบพิธีกรรมอยู่เรื่อย ๆ จนอาจเรียกได้ว่าเป็น "ความเชื่อในเรื่องประเพณีพิธีกรรม"

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องชีวิตวัณธรรม ยังได้อธิบายถึงเรื่องศาสนาและไสยศาสตร์ในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นทำอะไรล้วนต้องมีพิธีกรรมเกี่ยวกับศาสนาและไสยศาสตร์อยู่ร่ำไป เช่น การทำบุญตบะสงกรานต์ สิ่งเหล่านี้ล้วนเกิดจากความไม่มั่นคงในชีวิต ทำให้เกิดการรวมกลุ่มแบบต่าง ๆ ทั้งคนจนและคนรวย การแสดงออกเช่นนี้ เห็นได้จากการทำบุญถวายสังฆทาน หรือบริจาคทรัพย์เงินทองเพื่อการสร้างวัด การปรึกษาหมอดูให้ทำนายโชคชะตา เป็นต้น สังคมไทยมั่งคั่งไปด้วยสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติคือ ผี เจ้า พระ เทพ พรหม ที่นับได้ว่าเป็นการรวมของที่มีในพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ ลัทธิเต๋า ขงจื๊อ และการนับถือผีและเจ้านาชนาชนิดอย่างพร้อมหน้า

แนวคิดนี้โดยสรุปคือ ชีวิตมนุษย์เกี่ยวพันกับสามสิ่งคือ โครงสร้างสังคม เศรษฐกิจ และความเชื่อสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ มนุษย์มีความจำเป็นต้องอยู่ร่วมกัน เมื่อเกิดเป็นสังคมขนาดใหญ่ขึ้น ก็เกิดการแข่งขันกันในการแสวงหาวัตถุต่าง ๆ เพื่อเลี้ยงชีวิตและความยิ่งใหญ่เหนือคนอื่น เมื่อสิ่งไหนตนทำไม่ได้ หรือไม่รู้สาเหตุเกิดก็กลายเป็นความเชื่อเหนือธรรมชาติไป

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เพ็ญศรี จุลกาญจน์ (2541) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การผลิตซ้ำอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทและสถานภาพของหญิงและชาย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของสถาบันในชุมชน ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียนและวัด ตลอดจนทั้งกิจกรรมในชีวิตประจำวันและพิธีกรรมทางสังคม ในการผลิตซ้ำระบบคิดความเชื่อ ค่านิยมและการยอมรับบทบาทและสถานภาพของหญิงและชาย ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวได้อบรมสั่งสอนเด็กชายและเด็กหญิงต่างกัน เช่น เป็นหญิงต้องรักษาวลสงวนตัวและห้ามพูดถึงเรื่องอวัยวะเพศ ถือว่าเป็นสิ่งน่าละอาย ในขณะที่ผู้ชายสามารถทำสิ่งตรงกันข้ามนี้ได้ และถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา โรงเรียนได้ให้หลักสูตรภาษาไทยมีเนื้อหาหลายแห่งที่ระบุว่า ผู้หญิงจะต้องยอมผู้ชายในทุกเรื่อง ส่วนนี้ถือว่าเป็นการผลิตซ้ำแอบแฝงเพราะผู้เรียนไม่รู้ตัว วัดในพุทธศาสนามีพิธีกรรมและข้อปฏิบัติหลายอย่างที่ผู้หญิงทำไม่ได้เหมือนผู้ชาย เช่น ผู้หญิงบวชเป็นพระไม่ได้ จับต้องพระสงฆ์ไม่ได้ และอยู่ในที่ลับหูลับตากับพระสงฆ์สองต่อสองไม่ได้ เหล่านี้แสดงถึงความด้อยของผู้หญิง คำสอนใน

ทางพุทธศาสนาก็ระบุเสมอว่า ผู้หญิงเป็นผู้มีบุญน้อยกว่าผู้ชาย และจะต้องยอมรับภาวะแบบนี้ของตนตลอดไป

สมศักดิ์ วชิรพันธ์ (2537) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น กรณีการทำกระดาษสา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการและพัฒนากาการถ่ายทอดความรู้ ศึกษาองค์บุคคลและกลไกที่มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ และศึกษาปัจจัยที่มีผลให้การถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นเกิดการเปลี่ยนแปลง ผลการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดความรู้การทำกระดาษสาในอดีต เป็นการถ่ายทอดในครอบครัว โดยพ่อแม่เป็นผู้ถ่ายทอดให้ลูกหลาน โดยให้สังเกตและสั่งให้ทำเป็นระยะ เมื่อเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในกระบวนการ โดยมีส่วนราชการมารับหน้าถ่ายทอดให้ชุมชน โดยวิธีประชุมสัมมนา นอกจากนั้น ความต้องการของตลาด และ ระบบการค้าสมัยใหม่ล้วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน

หทัยรัตน์ สามีบัติ (2540) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการให้โภชนาการแก่เด็กเล็กในชุมชนชนบท มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยด้านระบบความเชื่อ ค่านิยม พิธีกรรมและการปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมารดาแก่เด็กเล็ก และศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน ที่มีผลกระทบต่อพฤติกรรมของมารดาในการให้โภชนาการแก่เด็กเล็ก ผลการศึกษาพบว่า การให้โภชนาการแก่เด็กเล็ก เป็นกระบวนการที่อยู่ ในครอบครัว โดยมีผู้อาวุโส เช่น ย่า ยาย เป็นผู้ถ่ายทอดให้แม่ขณะตั้งครรภ์จนถึงคลอดบุตร แต่ในปัจจุบันการศึกษาแผนใหม่ ทำให้คนได้รับความรู้เพิ่มเติมจากสื่อต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ทำให้เกิดค่านิยมในการเลี้ยงดูเด็กเล็ก

บุญทวี อุบละกุล (2536) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องสังคมประเพณีของการเป็นหมอชาวบ้าน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ การเป็นหมอชาวบ้านในท้องถิ่น ภายในบริบททางวัฒนธรรม สังคมและการเปลี่ยนแปลงกระบวนการถ่ายทอด และเพื่อศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการถ่ายทอดความรู้การเป็นหมอชาวบ้าน ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการนี้เริ่มจากผู้เรียนจบการศึกษาภาคบังคับแล้วบวชเรียน อันเป็นพื้นฐานในการจดบันทึกฝึกอ่าน และได้รับการบอกเล่าจากผู้เป็นอาจารย์ โดยสรุปมี 3 ขั้นตอน คือ ขั้นเป็นผู้ติดตาม ขั้นเป็นผู้ปฏิบัติ และขั้นเป็นผู้ชำนาญ นอกจากนี้ผู้จะเป็นหมอชาวบ้าน ยังต้องมีความสามารถเฉพาะตัว เช่น การซักถาม สังเกตและ บันทึก ปัจจัยทางสังคมในแบบเครือญาติและปัจจัยทางเศรษฐกิจ ล้วนเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการนี้

สมประสงค์ พันธประยูร (2538) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการปฏิบัติตนเมื่อเข้าวัยสูงอายุของชาวชนบท มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมของผู้สูงอายุในชนบท และเพื่อศึกษากระบวนการปฏิบัติตนและปัจจัยที่ทำให้อายุยืนยาว ผลการศึกษาวิจัยพบว่า สภาพทางสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ที่ตั้งที่อยู่อาศัย การปฏิสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและชุมชนของผู้สูงอายุ เครือข่ายความรู้ในการดำรงชีวิต และความเชื่อในเรื่องจารีตประเพณี มีผลทำให้อายุยืนยาว ส่วนกระบวนการปฏิบัติตนนั้น ผู้สูงอายุต้องตื่นแต่เช้าเพื่อรับอากาศบริสุทธิ์ ออกกำลังกาย เจริญอาหาร ตลอดจนกระทั้งร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนพร้อมทั้งต้องประกอบด้วยการลดเล็กลบอายุ และหมั่นพบแพทย์อยู่เสมอ ล้วนมีส่วนทำให้ผู้สูงอายุในชนบทมีอายุยืนยาว

เดชา เสงเมือง (2539) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุในชนบท ผลการวิจัยพบว่า ผู้สูงอายุในชนบทแม้จะถูกกลดบบาทในครอบครัวลงไป แต่ก็ยังได้รับความเคารพนับถือจากลูกหลานอยู่ นอกจากนั้นก็ยังได้รับการบริการของรัฐ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม กิจวัตรประจำวันของผู้สูงอายุได้แก่ การเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ผู้สูงอายุมีความพึงพอใจที่ได้มีส่วนสืบทอดพุทธศาสนา ได้แก่ การตักบาตร การร่วมงานวัด การช่วยเหลือวัด เช่น เป็นกรรมการวัด เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ทำให้วัยสูงอายุได้รับความสุขใจ สิ่งที่เป็นปัญหาของผู้สูงอายุได้แก่ กลัวถูกลูกหลานทอดทิ้ง เป็นต้น

Sommai Premchit และ Pierre Dore' (1991) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ประเพณีสิบสองเดือนล้านนา ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาประวัติศาสตร์ และเปรียบเทียบ สรุปได้ว่า ประเพณีต่าง ๆ มีการผสมผสาน 3 ขั้นตอนคือ ขั้นนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ภูเขา ต้นไม้ ต่อเมื่อมีศาสนาฮินดู หรือศาสนาพราหมณ์เข้ามาสู่ประเทศไทย จึงเป็นการเน้นหนักที่พิธีกรรม เพื่อตอกย้ำความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นขั้นที่สอง และขั้นที่สาม ขั้นเข้าสู่พุทธศาสนา กล่าวคือได้มีการผสมทั้งความศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ไว้ในศาสนาพุทธจนแยกไม่ออก แม้พิธีกรรมทางผี ก็ต้องมีการนิมนต์พระไปสวดมนต์ในเวลาใดเวลาหนึ่งอยู่ด้วยเสมอ

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและการปฏิบัติตนของผู้สูงอายุในชนบท ทำให้พอสรุปได้ว่า การปฏิบัติตนทางด้านศาสนาของผู้สูงอายุในชนบทเกิดจากความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา และอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในด้านพิธีกรรมและการออกจากเรือน การผลิตซ้ำในข้อปฏิบัติกล่าวคือประเพณี พิธีกรรม ผู้สูงอายุทำไปตาม

สถานภาพที่ตนดำรงอยู่ โดยมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจภายในครอบครัวคอยสนับสนุน การถ่ายทอดล้วนมีพื้นฐานมาจากครอบครัวก่อน และผู้สูงอายุมีความพึงพอใจในการที่ตนได้เข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การที่ผู้สูงอายุเข้าร่วมในกิจกรรมทางศาสนาจนเป็นประเพณีสืบทอดกันมา กล่าวคือ เมื่อบุคคลเข้าสู่วัยสูงอายุก็หันไปใส่ใจกับกิจกรรมทางศาสนา เช่น การทำบุญ การศึกษาธรรมะ การนบถเป็นต้น การกระทำดังกล่าวเป็นวัฒนธรรมที่ต้องใช้แนวคิดของวัฒนธรรมชุมชนอธิบาย โดยเฉพาะการถ่ายทอดแนวคิดและการปฏิบัติเวียนไปเรื่อย ๆ จนเป็นการปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่นหรือการถ่ายทอดทางสังคม การที่ผู้สูงอายุเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาล้วนมีเหตุมีปัจจัยสนับสนุน โดยผ่านการผลิตซ้ำสิ่งนั้นอยู่เสมอ ปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญก็คือปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยมีคำอธิบายที่พอมองเห็นประจักษ์คือ ทำไปเพราะความเชื่อ ความศรัทธาดีลัทธิและทำตามกระแสสังคม โดยมีบุญ บาป นรก สวรรค์ เป็นสิ่งดึงดูดและย้ำเกรง การปฏิบัติตนทางศาสนาของผู้สูงอายุ เป็นการปฏิบัติที่ผสมกลมกลืนกันระหว่าง พิธีกรรมทางพุทธ พราหมณ์ และผี จนแยกไม่ออก ในความหมายของผู้สูงอายุการปฏิบัติตนทางศาสนา คือ การทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ เช่น การพนมมือตอนฟังเทศน์ การขนทรายเข้าวัด เป็นต้น พฤติกรรมดังกล่าวนี้ เกิดการถ่ายทอดที่เรียกว่า การผลิตซ้ำทางสังคม วัฒนธรรมของผู้สูงอายุ โดยพฤติกรรมดังกล่าวอิงอาศัยอยู่กับโครงสร้างทั้ง 3 คือ โครงสร้างทางสังคม โครงสร้างทางเศรษฐกิจ และสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ